

Oglasi u češkim novinama u Hrvatskoj (1911.-1929.)

U radu se obrađuju oglasi u češkim manjinskim novinama (Český list, Československé listy, Hlas, Jugoslávští Čechoslováci), koje su na prostoru Hrvatske i Slavonije izlazile od 1911. do 1929. godine. Osim što oglasi nadopunjuju sadržaj čeških novina, a time i cjelokupnu sliku života češke manjine, kroz njih se mogu pratiti i promjene u gospodarskom životu Hrvatske u dvije državne tvorevine, u Austro-Ugarskoj Monarhiji i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Prilikom njihove obrade poseban je naglasak stavljen na oglase vezane uz ponudu i potražnju radnih mjesta, kao pokazatelja promjena u obrazovnoj i socijalnoj strukturi kako na hrvatskom prostoru tako i češke manjine.

Ključne riječi: oglasi, manjinske novine, Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevina SHS

Uvod

Oglašavanje je neizostavan dio svih novina pa tako i manjinskih. Kako su oglasi sadržajno većinom ekonomskog karaktera, svjedočanstvo su gospodarskoga razvoja i odnosa, ponude i potražnje radnih mjesta, roba i usluga. No, istodobno svjedoče o socijalnoj strukturi stanovništva pokazujući njihove svakodnevne ekonomske, kulturne i društvene potrebe. Stoga istraživanje oglasa u češkim manjinskim novinama, koje su izlazile na prostoru Hrvatske i Slavonije od 1911. godine kada su bile pokrenute prve češke novine pa sve do uspostave Šestosiječanjske diktature 1929. godine, ima svoje opravdanje u stjecanju cjelovite slike života češke manjine u promatranom razdoblju.¹ Budući da u rijetkim prikazima češkoga manjinskog novinstva oglašava-

1 Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), fond 367, Republički zavod za statistiku SRH (RZZS SRH) (1857.-1948./1961.), Popis stanovništva 1921, kut. 47. Prema popisu stanovništva iz 1921. u Kraljevini SHS bilo je 46 777 Čeha, preciznije njih 32 424 u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju, a 348 u Dalmaciji. Od toga u bjelovarskom kotaru njih 1897, a gradu Bjelovaru 609, u daruvarskom kotaru njih 8378, Pakracu 2244, požeškom kotaru 2407, a u gradu Požezi njih 270. HDA, fond 367, Republički zavod za statistiku SRH (RZZS SRH) (1857.-1948./1961.), Popis

vanje nije bilo spominjano, a kamoli istraživano, bilo je posebno zanimljivo pratiti razvoj obrta, trgovine, bankarstva i industrije u Hrvatskoj Slavoniji, kako u Austro-Ugarskoj, tako i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kroz aspekt manjinskog tiska.² Ujedno kroz oglase vezane uz ponudu i potražnju radnih mjesta možemo pratiti socijalnu i obrazovnu strukturu čeških doseljenika, ali i potražnju radnih mjesta na tržištu rada u Hrvatskoj i Slavoniji.

Pri istraživanju i obradi oglasa koristili smo se, osim češkim manjinskim tiskovinama, arhivskom građom pohranjenom u Hrvatskom državnom arhivu i Državnom arhivu Bjelovar kao i objavljenim izvorima i literaturom. U radu smo sadržajno i formalno analizirali oglase četiriju čeških manjinskih novina, od kojih su troje novine izlazile u Zagrebu (*Český list*, *Československé listy*, *Hlas*), a tek jedne u Daruvaru (*Jugoslávští Čechoslováci*). Stoga ne čudi da je sadržaj oglasa bio određen mjestom i vremenom izlaženja novina. Budući da su oglasi u zagrebačkim novinama bili namijenjeni širem krugu čitatelja, i raspon oglašivača bio je veći.³ Dok je *Český list* nastojao privući sve češke čitatelje »na Balkanu«,⁴ *Československé listy* i *Hlas* tražili su čitatelje prvenstveno među češkom i slovačkom manjinom u Kraljevini SHS, dok su oglasi u daruvarskim novinama *Jugoslávští Čechoslováci* sadržajno i podrijetlom bili isključivo namijenjeni češkoj manjini na hrvatskom prostoru. Pri obradi oglasa u češkim novinama kao problem se pojavio nedostatak trećega i četvrtoga godišta (1926.-1927.) lista *Daruvarčan* u zbirci periodičnih publikacija Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, koji je pod uredništvom Jana Dittricha izlazio u Daruvaru (1924.-1935.) Kako je i sama koncepcija lista bila neujednačena, zbog pomanjkanja godišta bili smo primorani izostaviti ga iz istraživanja. Premda možemo žaliti što nismo bili u prilici analizirati sadržaj oglasa ovih novina, ne možemo

stanovništva 1931, kut. 53. Prema popisu iz 1931. godine u Kraljevini Jugoslaviji bilo 110 662 »Čehoslovaka«, odnosno njih 35 372 u Savskoj banovini i 479 u Primorskoj banovini.

- 2 Josef Matušek, Z dějin českého menšinového tisku v Jugoslavii, *Jednota*, br. 46, 12. XI. 1954, 3; br. 47, 20. XI. 1954, 3; br. 48, 26. XI. 1954, 3; br. 49, 4. XII. 1954, 2; br. 50, 10. XII. 1954, 2; br. 19, 14. V. 1955, 2; br. 20, 21. V. 1955, 2; br. 21, 28. V. 1955, 2; br. 22, 4. VI. 1955, 2; br. 23, 11. VI. 1955, 3; br. 24, 18. VI. 1955, 3; br. 25, 25. VI. 1955, 3; br. 30, 30. VII. 1955, 3; br. 31, 7. VIII. 1955, 3; br. 14. VIII. 1955, 32, 3, br. 35, 10. IX. 1955, 3; Isti, 60. výročí českého tisku, *Jednota*, br. 9, 27. II. 1971, 7; ISTI: 25. výročí Jednoty, *Jednota*, br. 11, 13. III. 1971, 14; Isti, Český tisk na území Jugoslávie, *Jednota*, br. 23, 4. VI. 1966, 8-9; Isti, První spolupracovníci Jednoty, *Jednota*, br. 22, 28. V. 1966, 10; Isti, Dvácet let vydavatelské práce Jednoty, *Jednota*, br. 22, 28. V. 1966, 17; Isti, Znovuvydávání českých novin v Chorvatsku po r. 1945., *Přehled kulturních, literárních a školních otázek*, 17(1997), 5-14; Josef Matušek, Josip Hanzl i Adolf Orct, *Borbeni put I. Čehoslovačke brigade »Jan Žižka z Trocnova« NOVJ*, Daruvar 1968, 29-30; Jan Auerhan, Československá větev v Jugoslavii, Praha 1930, 161-165; Franjo Vondraček, *Česke povjesnice-dodiri s Hrvatima*, Sv. Ivan Zelina 2004, 165-168; Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 2005, 281.
- 3 To se posebno odnosi na novine *Český list*, koje su izlazile prije I. svj. rata, odnosno prije raspada Austro-Ugarske Monarhije, i pokrivala mnogo veće tržište.
- 4 Prema uvodniku prvog broja novina *Český list*, uredništvo je pod sintagmom »Balkan« podrazumijevalo sve južnoslavenske zemlje. *Český list*, br. 1, 15. VI. 1911, 1.

isključiti mogućnost da bi nam upravo ti oglasi, prvenstveno namijenjeni stanovništvu Daruvara i okolice, dali lažnu sliku o potrebama češke manjine. Iako tu tezu ne možemo čvrsto argumentirati, ne možemo je niti u potpunosti isključiti.

Broj oglasa u promatranim novinama varirao je od broja do broja, no najčešće je obuhvaćao posljednje dvije stranice novina. Oglasima u svim češkim novinama zajednička je bila raznolikost tema. Tako su jedan pored drugoga stajali oglasi kojima se oglašavala određena banka ili obrtnička radnja, kao i oglasi u kojima se npr. mladi češki vojnik želio dopisivati s Česima u Hrvatskoj i Bosni⁵ ili su se prodavali »bosanski goniči i dva majmuna«(!).⁶ Stoga smo upravo analizom oglasa željeli prikazati, koje su skupine oglasa prevladavale te ukazati na promjene u načinu oglašavanja i prodaje proizvoda i usluga u češkim manjinskim novinama u razdoblju od niti osamnaest godina, ali u dvije državne tvorevine – Austro-Ugarskoj i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Pri obradi oglasa u češkim manjinskim novinama valja istaknuti nekoliko problema vezanih uz uporabu određenih termina koji nisu izvorni, nego su upotrijebljeni radi lakšeg praćenja sadržaja. Posebno se to odnosi na termin »veliki oglasi.« Naime, sve su češke novine imale rubriku *Malý oznamovatel* (Mali oglasnik) ili *Malé oznámení* (Mali oglasi). Oglasi iz tih rubrika odnosili su se isključivo na ponudu i potražnju radnih mjesta, ženidbene oglase, prodaju imanja i sl., a u novinama su bili grupirani, veličinom ograničeni na nekoliko redaka te samim time i vizualno ujednačeni. Za razliku od njih, oglasi vezani uz trgovačke i obrtničke usluge, banke i industriju nisu bili posebno grupirani, već su se nasumice objavljivali kroz čitave novine. S obzirom na to da su dimenzijama bili znatno veći od onih objavljenih u rubrici *Mali oglasnik* ili *Mali oglasi*, termin »veliki oglasi« rabimo kako bi ih jasno razlikovali od prethodno navedenih oglasa. Radi lakšeg praćenja sadržaja preveli smo gotovo sve nazive čeških oglašivača, dok smo od tog pravila odstupili jedino prilikom navođenja Živnostenske banke, koja se pod tim nazivom već »udomaćila« u historiografiji, kao i prilikom donošenja naziva čeških tiskovina, kod kojih smo prilikom prvog spominjanja u zagradi donosili hrvatski prijevod. Također smo upravo spomenute oglase vezane uz izdavaštvo i tisak zbog specifičnosti istraživačkog problema i čitateljske skupine, kojoj su bili namijenjeni, svrstali u posebnu podskupinu.

I naposljetku, moramo napomenuti kako su brojevi i statistički podaci izneseni u ovome u radu tek oglednog karaktera. Premda smo se trudili doslovno prebrojati sve oglase, dopuštamo mogućnost da je zbog njihove iznimno velike količine moglo doći do greške u konačnoj brojci. No, kako je prvenstvena namjera ovog rada ukazati na trend pri oglašavanju, statistički podaci služe jedino kao pripomoć pri dobivanju cjelovite slike povezanosti gospodarsko-socijalnog statusa češke manjine i ponude i potražnje robe i usluga oglašavanih u manjinskim novinama.

5 *Český list*, br. 18, 19. XI. 1911, 8.

6 *Český list*, br. 14, 15. X. 1911, 8.

Český list (1911.-1914.)

Prve češke novine u Hrvatskoj, *Český list*, počele su izlaziti u Zagrebu 15. lipnja 1911. Njihov izdavač i urednik bio je Dragutin Pavlu. Prema riječima uredništva, cilj novina bilo je međusobno povezivanje doseljenika i njihova suradnja sa domicilnim stanovništvom te poticanje njihova svekolika razvoja.⁷ Iako se *Český list* deklarirao kao nepolitičan, nije mogao zanemariti pitanje političkih prava manjine te je 8. lipnja 1912. morao promijeniti ime u *Nový český list*, pod kojim je izlazio do 13. lipnja 1914. godine. Uredništvo novina prioritet je dalo iseljeničkom pitanju, koje su smatrali modernizacijskim, kulturnim, gospodarskim i nacionalnim problemom. Pri tome su naglasak stavili na gospodarske teme, smatrajući ih pokretačkom silom iseljenika, dok su temama iz kulture i očuvanju identiteta davali drugorazredno značenje.⁸ Kako je većina čeških doseljenika došla u potrazi za boljim životnim uvjetima, osuđena na vlastite snage, smatrali su nužnim uložiti sve snage u njihovo međusobno gospodarsko povezivanje i jačanje, ali i s »braćom Slavenima«. U skladu s tim, oglasi su bili neizostavni dio novina *Český list*, kao i njegovih priloga *Nedělní listy* i *Balkanský Lloyd*.

Cijena oglasa na cijeloj stranici iznosila je 80 kruna, na četvrtini 40 kruna, osmi-ni 20 kruna, osamnaestini stranice 5 kruna, dok su svi manji od toga stajali 3 krun-e. Dok je dio oglasa težio čitateljstvu pružiti najnužniju informaciju o proizvodu, drugi su svojom veličinom, oblikom slova ili čak ilustracijom željeli privući veću pozornost čitatelja. U prvom godištu lista veliki i mali oglasi razlikovali su se samo po veličini i tipu slova, no u drugome je godišta uvedena rubrika *Malý oznamovatel* (Mali oglasnik), koja je bila podijeljena na podrubrike *Místo hledající* (Službu traže), *Volné místo* (Prazno radno mjesto) *Rolnický oznamovatel* (Zemljoradnički oglasnik), *Nabídnuti k sňatku* (Ženidba i udaja) te *Různé oznámení* (Razni oglasi). U ožujku 1913., uz mali oglasnik, uvedena je rubrika *Koupě, prodeje a nájmy* (Kupnja, prodaja i najam), koja je u travnju iste godine bila podijeljena na oglase iz Hrvatske i Slavonije te oglase iz Bosne i Hercegovine. No, rubrika s tim naslovom bila je kratkog vijeka te je ugašena već u listopadu iste godine.

Kako je po broju prosječno bilo oko 60 oglasa, procjenjuje se da je u četiri godišta izlaska novina ukupno bilo objavljeno oko 9.000 oglasa. No, kako se veliki broj oglasa ponavljao, pretpostavljamo da je objavljeno približno 290 različitih velikih oglasa. Po broju je bilo između 20 i 25 velikih oglasa, a ostalo su činili mali oglasi. Broj oglasa po godištima nije bitno oscilirao. Nešto manji broj oglasa bio je u prvome godištu, da bi se nakon toga iz broja u broj povećavao. Povećanom interesu za oglašavanje u novinama *Český list* doprinijela je i promjena uredničke politike kao

7 Uredništvo je jasno izreklo (i bilješkom dodatno naglasilo) kako je »zadatak jugoslavenskih Čeha solidarno djelovati sa srodnom braćom Hrvatima i Srbima na socijalnom, kulturnom i političkom polju.« Čechové na slovanském jihu, *Český list*, br. 1, 15. VI. 1911, 2.

8 Vystěhovalectví, *Český list*, br. 6, 20. VII. 1912, 1-2.

i naziva novina u *Nový český list*. Naime, uredništvo se obvezalo da će pod novim imenom donositi isključivo gospodarske, poučne i zabavne vijesti te da će kao prilog pokrenuti *Balkanský Lloyd, časopis československého obchodu, průmyslu a zemědělství. Věstník společnosti Export v Záhřebě* (Balkanský Lloyd, časopis čehoslovačke trgovine, industrije i zemljoradnje. Vjesnik društva Export u Zagrebu), što su i ostvarili 8. ožujka 1913. godine. Pokretanjem priloga *Balkanský Lloyd* uredništvo se usredotočilo na gospodarstvo i trgovinu, s ciljem obavještavanja čeških industrijalaca, trgovaca i zemljoradnika o aktualnim zbivanjima na Balkanu, pozivajući ih da ulažu u južnoslavenske zemlje, hvaleći pri tome njihovo bogatstvo i potencijale.

Veliki oglasi

Veliki oglasi u novinama *Český list* tematski se mogu podijeliti na oglase o trgovačkim i obrtničkim uslugama, industriji, bankarstvu i novčarskim institucijama te na oglase o poljodjelskim proizvodima. Od oko 290 oglasa, samo ih je nekoliko bilo na hrvatskome jeziku, a većina na češkome jeziku.⁹ Prema zemlji, odnosno mjestu podrijetla oglasa, najviše ih je bilo iz austrijskog dijela Monarhije, odnosno Češke, pri čemu je dominirao Prag. Na drugome mjestu bio je Zagreb, a na trećemu Daruvar. Tek neznatni broj činili su oglasi iz ostalih dijelova Hrvatske, gdje je živjela češka manjina, poput Dežanovca, Hercegovca i Pakraca. Nekoliko ih je bilo iz Trsta, Sarajeva i Beča, a mogao se naći po jedan oglas iz Banje Luke, Krapine, Novog Vinodolskog, Ljubljane, Hamburga, Saske i Šleske. Treba napomenuti da se, neovisno o mjestu podrijetla, pretežno oglašavala roba čeških proizvođača. Ti podaci svjedoče nam ne samo o prodoru češkog kapitala na slavenski jug Monarhije i uvozu proizvoda iz industrijski razvijenijih dijelova Austro-Ugarske u slabije razvijene dijelove, već nam pokazuju i da češka manjina još uvijek nije imala razvijenu trgovačku i obrtničku djelatnost u Hrvatskoj. Iako se industrija u Hrvatskoj počela ubrzano razvijati, nije pokrivala potrebe stanovništva, koje je potrebe za industrijskom robom zadovoljavalo u austrijskom dijelu Monarhije (Češka, Austrija, Štajerska), a manjim dijelom iz Ugarske.¹⁰

Ono što je zanimljivo jest činjenica da su oglasi pri tome poticali na slavensku gospodarsku uzajamnost te su pozivali na kupovinu (isključivo) čeških i slavenskih proizvoda, čime se na tržištu pokušalo konkurirati austrijskim i mađarskim proizvodima. U svakome je broju uredništvo preporučivalo »zemljacima na slavenskom jugu češke oglaševati« i pozivalo čitatelje da vjeruju njihovoj oglasnoj ponudi i cijenama.¹¹ Tako je tkaonica iz Dobruške u Češkoj poručivala: »dajte češkim ljudima

9 Jedan od rijetkih oglasa na hrvatskom jeziku bio je oglas lista *Mlada Hrvatska, glasila starčevićanskeg djaštva. Český list*, br. 6, 3. II. 1912, 4.

10 Rudolf Bičanić, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi*, Zagreb 1995, 313.

11 Doporučujemo krajanům na slovanském jihu české nakupní prameny, *Český list*, br. 12, 23. III. 1912, 4.

posao i pomozite sebi i nama«,¹² dok je slastičarnica iz Daruvara željela »sve zemljake poslužiti slatkim« te molila: »Česi, poduprite češko poduzeće!«¹³ Prva češka tvornica orijentalnog šećera i čokolade A. Maršner, s trgovinom u Zagrebu, pozivala je: »Podupirite slavenska poduzeća!«,¹⁴ dok je Prva češka tvornica kemijskih proizvoda Beneš i Lakomy iz Brna poručivala »kupujte samo slavenske proizvode!«¹⁵ U drugim se pak slučajevima naglašavalo da je vlasnik Čeh, da restoran ima i češke novine ili da je roba namijenjena »zemljacima.« Tako je trgovina i skladište gospodarskih strojeva Agraria iz Zagreba pozivala »na kupnju domaćih strojeva«,¹⁶ češka modistica nudila je svoje usluge zemljacima,¹⁷ a trgovina damskim šeširima u Zagrebu nudila je novitete češkim damama.¹⁸

Najviše se oglasa odnosilo na ponudu usluga, koje se mogu podijeliti na trgovačke i obrtničke, ugostiteljske i intelektualne usluge. Potom slijedi ponuda industrijskih pogona, za njima slijede novčarske institucije, zatim izdavaštvo i tisak te konačno poljodjelski i stočarski proizvodi. Oglasi su se većinom odnosili na ponudu roba i usluga, dok je oglasa, koji su se odnosili na potražnju, i to isključivo iz skupine usluge, bilo minimalno, procjenjujemo tek nešto više od 1 % ukupnog oglasnog prostora.

Prilog 1. Ponuda i potražnja u velikim oglasima novina *Český list*.

skupina	ponuda (%)	potražnja (%)
usluge	53.45	1.72
industrijski pogoni	27.58	–
izdavaštvo i tisak	8.62	–
bankarski, novčarski i osiguravajući zavodi	5.86	–
poljodjelski i stočarski proizvodi	1.03	–
razno	1.72	–

Usluge

Oglasi o uslugama zauzimali su najviše oglasnoga prostora. Među njima dominirala je ponuda, dok je potražnja bila neznatna. Skupina usluge dodatno se može podijeliti na četiri podskupine: trgovina i obrt, turizam i ugostiteljstvo, intelektualne usluge i usluge otpremništva. U tim podskupinama dominirali su oglasi koji su oglasavali

12 Dejte českým lidem práci a pomůžete sobě a nám, *Český list*, br. 2, 20. I. 1912, 6.

13 *Český list*, br. 1, 15. VI. 1911, 7.

14 *Český list*, br. 4, 16. VII. 1911, 6.

15 *Český list*, br. 16, 29. X. 1911, 4.

16 *Český list*, br. 1, 15. VI. 1911, 4.

17 Krajanům doporučujeme českou modistku, *Český list*, br. 14, 15. X. 1911, 3.

18 *Český list*, br. 14, 15. X. 1911, 3.

trgovačke i obrtničke usluge, potom su slijedili turizam i ugostiteljske usluge, dok su usluge otpremništva zauzimale posljednje mjesto po broju oglasa iz te skupine.

U podskupini trgovina i obrt prevladavala je ponuda najosnovnijih proizvoda nužnih za svakodnevni život poput odjeće, obuće, živežnih namirnica i namještaja. Za njima su slijedili prodaja i izrada glazbala i kozmetičkih proizvoda. U oglasima vezanim uz ljekarništvo i farmaciju najviše su se oglašavali najrazličitiji lijekovi za astmu, napitci za apetit i kašalj, koje je nudio ljekarnik iz Moravske,¹⁹ prirodna moravska voda,²⁰ kozmetički pripravci poput Divina kreme za žene²¹ ili mliječnog sapuna Libuše za dame.²² Među njima se našao i oglas otorinolaringologa Václava Mesička iz Žižkova,²³ ljekarne dr. B. Vouka iz Zagreba²⁴ te sanatorij doktora Jaklina u Plzňu,²⁵ kao i babice Marie Langrove, koja je damama preporučala svoje usluge.²⁶

Prilog 2. Ponuda i potražnja u podskupini trgovina i obrt u velikim oglasima novina *Český list*.

trgovina i obrt	ponuda (%)	potražnja (%)
odjeća i obuća	41.13	–
roba široke potrošnje	9.06	1.57
ljekarništvo i farmacija	7.09	–
namještaj	4.96	–
glazbala	4.96	–
meso i mesne prerađevine	3.54	–
kozmetički proizvodi	3.54	–
ostale trgovačke i obrtničke usluge	23.60	0.55

Među turističkim i ugostiteljskim uslugama oglašavali su se brojni restorani i gostionice u Daruvaru, Budějovické restaurace,²⁷ Bauer²⁸ i Frankopan u Zagrebu,²⁹

19 *Český list*, br. 12, 2. X. 1911, 8.

20 *Český list*, br. 6, 13. VIII. 1911, 6.

21 *Český list*, br. 5, 30. VII. 1911, 6.

22 *Český list*, br. 9, 10. IX. 1911, 5.

23 *Nedělní listy*, 24. XII. 1911, k broju 366, 7.

24 *Český list*, 1, 27. VIII. 1911, 7, 6.

25 *Nedělní listy*, 5. XI. 1911, k broju 306, 8.

26 *Nedělní listy*, 24. XII. 1911, k broju 355, 7.

27 *Český list*, br. 5, 30. VII. 1911, 6.

28 *Nový český list*, br. 29, 28. XII. 1912, 4.

29 *Nový český list*, br. 25, 21. VI. 1913, 6.

restorani u Trstu³⁰ i Ljubljani,³¹ gostionice u Sarajevu³² kao i češki pansion Julka te kupalište u Novom Vinodolskom.³³ Oglašavalo se kupalište u Krapinskim Toplicama,³⁴ ali i hotel Slavia u Crikvenici.³⁵ Među uslužne djelatnosti uvrstili smo i oglas Kinematografa Ćirilo-metodskih zidara u Zagrebu.³⁶ Među intelektualnim uslugama nije bilo niti jednog oglasa s hrvatskih prostora, no zato su zavodi poput privatne Trgovačke škole iz Praga pozivali na upis učenika.³⁷ Oglašavale su se i Kuharska škola Marie Šeflové iz Praga³⁸ i Pansion za djevojke iz Slatine nad Úpou,³⁹ dok je praški Pansion za djevojke Vesna nudio poduku iz glazbe, ručnog rada, francuskog i njemačkog jezika.⁴⁰ Potražnja u skupini usluge odnosila se na podskupinu intelektualne usluge, poput apsolventa Čehoslovačke trgovačke akademije u Pragu, koji je tražio posao u banci ili tvornici u Hrvatskoj.⁴¹ Iako je uglavnom potražnja radnih mjesta spadala u skupinu malih oglasa, po formalnim karakteristikama, odnosno veličini i tipa slova, ovi su oglasi uvršteni u skupinu velikih oglasa. Skupini usluga pripada i oglas Austro-hrvatskoga parobrodskega društva Pumat,⁴² dok se u podskupini otpremništvo oglašavalo Zagrebačko transportno dioničko društvo⁴³ te Međunarodno otpremništvo Josefa Uhera iz Praga.⁴⁴

Znatan broj oglasa ove skupine svrstali smo u podskupinu ostale trgovačke i obrtničke usluge, odnosno ostali su negrupirani. Radi se o cijelom nizu oglasa, koji se zbog najrazličitijih vrsta ponude ne mogu svrstati u posebne skupine, a njihovo posebno navođenje bilo bi preopširno. Među njima su ravnomjerno bili zastupljeni hrvatski i češki proizvodi, dok su se povremeno mogli naći i proizvodi iz ostalih dijelova Austro-Ugarske.⁴⁵ Toj skupini oglasa pripadaju najrazličitiji proizvodi za

30 Restoran se oglašavao parolom: »U Trst! Jedini češki otmjeni restoran!«, *Český list*, br. 15, 13. IV. 1912, 10.

31 *Nový český list*, br. 28, 12. VII. 1913, 8.

32 *Český list*, br. 12, 23. III. 1912, 6.

33 Nudila se »izvorna češka kuhinja«, *Nový český list*, br. 2, 15. VI. 1912, 6.

34 Ravnatelj J. Skrejšovský nudio je popust zemljacima. *Nový český list*, br. 1, 8. VI. 1912, 4.

35 U ponudi se posebno isticalo češko pivo. *Nový český list*, br. 10, 22. II. 1913, 8.

36 *Nový český list*, 1, 24. V. 1913, 21, 2. Kinematograf je djelovao od 1907 godine, u početku kao ljetno kino, smješteno u ondašnjoj Marovskoj (Masarykovej) ulici. U njemu je 1909. prikazan prvi dugometražni film u Zagrebu, a 1912. prikazivalo je i vlastitu »kinematografovsku snimku Zagreba.« *Zagrebački leksikon*, 1. Zagreb 2006, 508; Miroslav Šašić, Prvi filmovi u Zagrebu, <http://www.vjesnik.hr/pdf/2002%5C10%5C07%5C19A19.PDF>

37 *Nový český list*, br. 6, 20. VII. 1912, 5.

38 *Český list*, br. 10, 17. IX. 1911, 5.

39 *Nový český list*, br. 11, 24. VIII. 1912, 5.

40 *Český list*, br. 10, 17. IX. 1911, 8.

41 *Český list*, br. 1, 15. VI. 1911, 8.

42 *Balkanský Lloyd*, *Nový český list*, br. 18, 3. V. 1913, 2.

43 *Nový český list*, br. 26, 7. XII. 1912, 4.

44 *Český list*, br. 1, 15. VI. 1911, 8.

45 Poput tvornice obuće iz Oświęcimia (njem. Auschwitz), *Nedělní listy*, 24. XII. 1911, k číslu 355, 7.

domaćinstvo, prodaja oružja, kao i oglas za američko-parišku gitaru Mrs. Lunaks iz Praga⁴⁶ te Središnji umjetnički zavod iz Praga, koji je nudio luksuznu robu.⁴⁷

Prilog 3. Podjela skupine usluge u velikim oglasima novina *Český list*.

podskupina	udio u skupini usluge (%)
trgovina i obrt	88.15
turizam i ugostiteljstvo	5.00
intelektualne usluge	4.35
otpremništvo	2.50

Industrijski pogoni

Podskupina industrijski pogoni činila je nešto manje od četvrtine ukupnog oglasnog prostora novina *Český list*. U tu su skupinu uvršteni svi oglasi vezani uz proizvodnju i skladištenje robe i sirovina, kao i izradu gospodarskih strojeva. S obzirom na to da je u Hrvatskoj i Slavoniji za vrijeme Austro-Ugarske bila razvijena samo ona industrijska djelatnost koja je bila vezana uz iskorištavanje prirodnih bogatstava, većina oglasa u ovoj skupini odnosila se na češke oglašivače. Ipak, među njima se mogao naći i manji broj domaćih proizvođača. Tako se oglašavala Tvornica Hinka Francka sinovi s Franckovkom,⁴⁸ Tvornica suhomesnatih proizvoda iz Kutjeva,⁴⁹ Prva hrvatska pečarska zadruga,⁵⁰ Prva hrvatska stolarska i tapetarska udruga,⁵¹ Prva hrvatska kemijska tvornica crnila,⁵² Prva hrvatska tvornica strojeva i lijevaonica željeza d.d.,⁵³ Tvornica žaluzija Marcela Kiepacha iz Zagreba,⁵⁴ Volanijeva lužina d.d. Zagreb,⁵⁵ Prva sisačka ručna tvornica tambura J. Stjepušina⁵⁶ Strojna pletarna i bavarina u

46 *Nový český list*, br. 10, 7. III. 1914, 8.

47 *Český list*, br. 12, 1. X. 1911, 7.

48 *Český list*, br. 39, 27. IX. 1913, 5. Poduzeće je utemeljeno 1892. kao podružnica njemačke tvrtke Heinrich Franck Söhne sa sjedištem u Ludwigsburgu. Zagrebačka podružnica nalazila se u Vodovodnoj ulici, a proizvodila je isključivo kavinu zamjenu cikoriju. Nakon Prvog svjetskoga rata njemački kapital zamijenjen je češkim, francuskim i engleskim kapitalom, koja u poduzeće ulazi kroz udjele Hrvatske eskomptne banke i Hrvatske trgovačke banke. *Zagrebački leksikon*, sv. 1, 235.

49 *Nový český list*, br. 47, 22. XI. 1913, 8.

50 Prije Tvornica kamenine Josipa Kalline. *Český list*, br. 7, 17. II. 1912, 5. Usp. Miroslava Despot, *Privreda Hrvatske XVII.-XIX. stoljeća*, Zagreb 1957, 122-123; Olga Klobučar, Tvornica kamenine u Zagrebu, *Iz starog i novog Zagreba*, 1957, 1, 230, 234, 236; Ista, Zagrebačka tvornica keramičkog posuda i peći Josipa Kalline, *Iz starog i novog Zagreba*, 1960, 2, 255-269.

51 *Český list*, br. 9, 2. III. 1912, 7.

52 *Nový český list*, br. 47, 22. XI. 1913, 48.

53 *Nový český list*, br. 20, 26. X. 1912, 7.

54 *Český list*, br. 5, 30. VII. 1911, 8.

55 *Nový český list*, br. 11, 24. VIII. 1912, 5.

56 *Nový český list*, br. 14, 14. IX. 1912, 8.

Daruvaru, kao i sarajevska Tvornica svijeća i sapuna Vila.⁵⁷ Naravno, oglasi za sva skladišta robe i strojeva bili su isključivo vezani uz hrvatski prostor, pri čemu ih je najviše bilo u Zagrebu (Skladište cementa Ignac Deutsch i brat,⁵⁸ Prvo zagrebačko skladište sukna,⁵⁹ Skladište gospodarskih strojeva⁶⁰). Za razliku od hrvatskih, češki oglašivači oglašavali su različite industrijske pogone. Uz već spomenute oglašavala se Prva moravska tvornica noževa i čelične robe Bratři Bůbelové iz Vsetína,⁶¹ Tvornica porculana Adolfa Prouza iz Malé Svatoňovice,⁶² Tvornica namještaja Josefa Mikvasa iz Mlade Boleslave.⁶³ Također se oglašavala Specijalna tvornica kultivatora i plugova Červinka i Čihák iz Čelakovice nad Labom,⁶⁴ Kemijska tvornica i rafinerija ulja u Visočanima Aloisa Breya,⁶⁵ Kemijska tvornica Merkur iz Hradec Kralové,⁶⁶ Tvornica gospodarskih strojeva i ljevaonica željeza Černovský i drug iz Českog Broda,⁶⁷ Tvornica namještaja iz Praga,⁶⁸ Tvornica likera i ekstrakata Josef Kábrt iz Praga,⁶⁹ Parna sirana iz Olomouca,⁷⁰ Specijalna tvornica plugova u Straškovu,⁷¹ Tvornica kiseloga zelja u Bolehošťu⁷² kao i Tvornica umjetnih mlinskih kamena iz České Lipě.⁷³ Među tim oglasima našle su se »najstarija specijalna tvornica u Carstvu« – praška Specijalna tvornica dvotaktnih motora,⁷⁴ Tvornica dječjih kolica Josef Penc⁷⁵ kao i Tvornica oružja specijalizirana za Lancaster puške.⁷⁶ Iz tih oglasa može se iščitati da su se u predratnom razdoblju još uvijek proizvodi metalne, kemijske, tekstilne i drugih industrijskih grana uvozili iz industrijski jačih zemalja Austro-Ugarske, odnosno iz Cislajtanijske, austrijskog dijela Monarhije u ugarski dio – Translajtanijsku. S obzirom na strukturu oglasa i njihovo podrijetlo ne možemo zanemariti mogućnost kako je češki manjinski list poslužio kao posrednik u prodoru robe iz austrijskih zemalja, time i Češke, na južnoslavenski prostor.

-
- 57 *Český list*, br. 2, 13. I. 1912, 9.
 58 *Český list*, br. 5, 30. VII. 1911, 8.
 59 *Český list*, br. 6, 13. VIII. 1911, 9.
 60 *Český list*, br. 7, 27. VIII. 1911, 8.
 61 *Český list*, br. 18, 19. XI. 1911, 5.
 62 *Český list*, br. 18, 19. XI. 1911, 5.
 63 *Český list*, br. 19, 26. XI. 1911, 4.
 64 *Český list*, br. 19, 26. XI. 1911, 8.
 65 *Český list*, br. 16, 29. X. 1911, 8.
 66 *Český list*, br. 23, 24. XII. 1911, 5.
 67 *Český list*, br. 8, 3. IX. 1911, 6.
 68 *Český list*, br. 10, 17. IX. 1911, 6.
 69 *Český list*, br. 14, 15. X. 1911, 4.
 70 *Český list*, br. 15, 22. X. 1911, 6.
 71 *Nový český list*, br. 28, 21. XII. 1912, 7.
 72 *Nový český list*, br. 20, 26. X. 1912, 7.
 73 *Nový český list*, br. 20, 26. X. 1912, 7.
 74 *Nedělní listy*, 5. XI. 1911, k broju 306, 6.
 75 *Nový český list*, br. 5, 13. VII. 1912, 7.
 76 *Nový český list*, br. 26, 7. XII. 1912, 4.

Izdavaštvo i tisak

Skupina izdavaštvo i tisak bila je na trećem mjestu zastupljenosti oglasnog prostora. Odnosila se na oglase nakladnika, knjiga, časopisa, novina i kalendara. Čitatelje je nastojala privući veličinom oglasa, ukrasnim slovima te naposljetku detaljnim podacima o proizvodu. Gotovo svi oglašavani nakladnici i tiskari bili su iz Češke. Mogu se podijeliti na privatne, kao što je bio Mojmir Úrbanek⁷⁷ ili Izdavačko društvo Máje d.d. iz Praga,⁷⁸ i državne, poput Narodne tiskare i izdavaštva u Pragu.⁷⁹ Jedini oglasi iz Hrvatske bili su opet čeških knjižara Jaroslava Merhauta, koji je imao knjižaru i tiskaru u Frankopanskoj 6 u Zagrebu⁸⁰ i Václava Novotnog s tiskarom u Ilici 41a.⁸¹ No, kako su i češka društva u Hrvatskoj tek bila u osnutku, nije bilo ni za očekivati veći broj čeških nakladnika iz Hrvatske. Također su se oglašavali češki časopisi *Politický kalendář* (Politički kalendar)⁸² i *Samostatnost* (Samostalnost),⁸³ dok su ostali oglašavani češki časopisi bili namijenjeni ciljanim, prvenstveno obrtničkim, skupinama. Radilo se o listovima *Pokrokové zadržadnické listy* (Napredni zemljoradnički list),⁸⁴ *Český truhlář* (Češki obrtnik),⁸⁵ *Obhodnické zájmi* (Trgovački interesi)⁸⁶ i *Pražská lidová revue* (Praška narodna revija).⁸⁷ Zanimljivo je da se među njima našao i oglas za list *Videňský denník* (Bečki dnevnik)⁸⁸ kao i za već spomenuti list *Mlada Hrvatska*.

Bankarstvo, novčarski i osiguravajući zavodi

Oglasi o bankarstvu, novčarskim i osiguravajućim zavodima zauzimali su četvrto mjesto ukupnoga oglasnog prostora. Češke banke, nastojeći se potvrditi u austro-njemačkim i mađarskim novčarskim krugovima, posebnu su pažnju posvetile »slavenskom jugu.«⁸⁹ Kako su češke banke sa svojim kapitalom prodrle u hrvatski gospodarski život već početkom XX. stoljeća, upravo su one i njihove podružnice u Hrvatskoj prevladavale u toj skupini. Tako su se u novinama *Český list* oglašavale Središnja banke čeških štetiša i njezina podružnica u Trstu,⁹⁰ Praška kreditna

77 *Nedělní listy*, 12. XI. 1919, k broju 313, 6.

78 Izdali su vodič *Moře Adriatické* (Jadransko more), *Český list*, br. 16, 29. X. 1911, 8.

79 *Nedělní listy*, 19. XI. 1911, k broju 320, 2.

80 *Nový český list*, br. 2, 15. VI. 1912, 3.

81 *Český list*, br. 1, 15. VI. 1911, 5.

82 *Nedělní listy*, 19. XI. 1911, k broju 320, 2.

83 *Český list*, br. 23, 24. XII. 1911, 5.

84 *Český list*, br. 5, 3. II. 1912, 4.

85 Prilog lista *Maloživnostnické účetnictví* (Knjigovodstvo za male trgovce). *Český list*, br. 5, 3. II. 1912, 4.

86 *Český list*, br. 6, 3. II. 1912, 4.

87 *Český list*, br. 14, 15. X. 1911, 6.

88 *Český list*, br. 17, 27. IV. 1912, 5.

89 Igor Karaman: *Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800-1941*, Zagreb 1991, 61.

90 *Český list*, br. 1, 15. VI. 1911, 8.

banka,⁹¹ Češka banka u Pragu,⁹² Živnostenská banka u Pragu, Slavia, uzajamna osiguravajuća banka u Pragu i njezine podružnice,⁹³ Češka banka Union,⁹⁴ Uzajamni zemljoradnički osiguravajući zavod⁹⁵ i Prvo češko dioničko osiguravajuće društvo⁹⁶ kao i Građanska štedionica iz Praga⁹⁷ te Štedionički kreditni zavod Hradec Králové.⁹⁸ Od hrvatskih banaka oglašavala se samo Hrvatska zemaljska banka d.d. u Osijeku⁹⁹ i Hrvatska eskomptna i mjenjačka banka d.d. u Brodu na Savi.¹⁰⁰ Valja istaknuti kako se u češkim novinama oglašavala i Podgorička banka,¹⁰¹ kao i Ljubljanska kreditna banka.¹⁰² Nešto je veći bio broj osiguravajućih društava i štedionica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, poput sarajevskoga osiguravajućeg društva Herceg-Bosna s podružnicom u Zagrebu¹⁰³ ili Međunarodne pripomoćne zadruge Balkan iz Zagreba.¹⁰⁴ Od čeških štedionica oglašavala se Gradska štedionica iz Karlíně Koně te Štedionički kreditni zavod.¹⁰⁵ Iz skupine bankarstvo, novčarski i osiguravajući zavodi vidljivo je da se u razdoblju prije Prvoga svjetskoga rata kao glavna novčarska društva pojavljuju ova izvan Hrvatske, prvenstveno češka, no da su i domaća nastojala pridobiti svoju klijentelu.

Poljodjelski i stočarski proizvodi

Suprotno očekivanjima, pokazalo se da skupina poljodjelskih i stočarskih proizvoda zauzima najmanji udio u oglasnom prostoru. Oglašavanje se odnosilo samo na nekoliko oglasa, poput prodaje sjemena iz Moravske¹⁰⁶ ili sjemenarne iz Praga.¹⁰⁷ Iako je većinu češke manjine činilo zemljoradničko stanovništvo, ne treba zaboraviti da je

91 *Nedělní listy*, 12. XI. 1919, k broju 313, 10.

92 *Český list*, br. 18, 19. XI. 1911, 15.

93 *Český list*, br. 9, 2. III. 1912, 6.

94 *Nedělní listy*, 31. XII. 1919, k broju 360, 16.

95 *Nedělní listy*, 5. XI. 1911, k broju 306, 8.

96 *Český list*, br. 7, 27. VIII. 1911, 3.

97 *Nedělní listy*, 19. XI. 1911, k broju 320, 2.

98 *Nedělní listy*, 26. XI. 1919, k broju 327, 4.

99 Banka je osnovana u Osijeku 1909. godine, a razvila se iz bankarske radnje Oskara Weiszmayera i Julija Sorgera ulaskom kapitala Živnostenské banke pro Čechy a Moravy iz Brna. Mira Kolar-Dimitrijević, Državne i zemaljske (banske) banke u Hrvatskoj do 1945., *Historijski zbornik*, 53(2000), 167.

100 *Český list*, br. 19, 26. XI. 1911, 5. Banka je osnovana 1903. godine i imala je podružnice u Đakovu i Osijeku. Mato Artuković, »Posavska Hrvatska« o Brodu krajem 19. stoljeća, *Scrinia Slavonica*, 2(2002), 46-74.

101 *Nový český list*, br. 10, 8. III. 1913, 8.

102 *Český list*, br. 7, 17. II. 1912, 5.

103 *Český list*, br. 2, 13. I. 1912, 6.

104 *Český list*, br. 9, 10. IX. 1911, 5.

105 *Český list*, br. 7, 27. VIII. 1911, 3.

106 *Český list*, br. 2, 20. I. 1912, 6.

107 *Český list*, br. 9, 2. III. 1912, 5.

Český list izlazio u Zagrebu te da su oglašivačima, kao i uredništvu, primarni interesi bili gospodarstvo i trgovina uz već spomenuti prodor češkog kapitala.

Mali oglasi

Mali oglasi izlazili su od drugog godišta novina *Český list*, odnosno od 1912. godine u sklopu istoimene rubrike te su uključivali ponudu i potražnju radnih mjesta, oglase za zemljoradnike, ženidbene oglase te različite negrupirane oglase. U prvom godištu bilo ih je razmjerno malo, no nakon uvođenja posebne rubrike, njihov se broj povećao. U tom je godištu uvedena i rubrika *Koupě, prodeja a nájmy* (Kupnja, prodaja i najam), no nije bila duga vijeka.

U prvome godištu izlaženja potražnja radnih mjesta bila je znatno veća od ponude, no u idućim godištima ta se brojka izjednačila, iako je ponuda radnih mjesta bila puno raznovrsnija od potražnje. Posao na »slavenskom jugu« tražile su osobe sličnoga obrazovnog statusa. Većinom se radilo o osobama srednjoškolskog ili osnovnoškolskog obrazovanja. U potrazi za poslom bilo je malo osoba s visokoškolskim obrazovanjem, tek nekoliko građevinskih inženjera, učitelja, jedan geometar¹⁰⁸ kao i jedan doktor filozofije.¹⁰⁹ Posao su najviše tražili apsolvenci praške Trgovačke akademije i šegrti najrazličitijih profila. Radilo se prvenstveno o mlađim osobama, koje su bile spremne tražiti posao bilo gdje na slavenskom jugu. Potom su slijedili šumari, a zatim obrtnici svih vrsta, od stolara, mesara, i pekara do krojača i željezara. Bio je znatan i broj vrtlara. Što se ugostiteljske djelatnosti tiče, u nekoliko oglasa tražilo se radno mjesto konobara, poput onoga u kojem konobar traži »bilo kakav posao u češkom poduzeću u Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini i Primorju.«¹¹⁰ U potragu za radnim mjestima uključio se i znatan broj čeških glazbenika, poput klarinetista i čelista. U većini oglasa naglašavalo se poznavanje stranih jezika, pretežno njemačkog, češkog i hrvatskog. Dok ih je dio bio spreman prihvatiti posao bilo gdje na Balkanu, dio ih je u oglasima precizirao rad isključivo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini pa čak kako bi voljeli naći »dobru egzistenciju u daruvarskom kraju, gdje živi mnogo tisuća naših zemljaka.«¹¹¹ U potražnji radnih mjesta sudjelovale su i žene. Iako je bilo nekoliko apsolventica trgovačke škole te jedna babica, koja je tražila posao u nekoj od južnoslavenskih zemalja,¹¹² posao su uglavnom tražile odgojiteljice, služavke ili spremačice.

Ponuda radnih mjesta bila je puno raznovrsnija, no nije odgovarala potražnji. Naime, kako je u Hrvatskoj nedostajalo visokoobrazovanih kadrova, upravo se takav profil tražio. S obzirom na to da je Medicinski fakultet u Zagrebu osnovan tek 1917.

108 *Český list*, br. 12, 23. III. 1912, 6.

109 Istovremeno naglašava da je završio i tečaj za pravnika. *Český list*, br. 6, 10. II. 1912, 8.

110 *Český list*, br. 6, 10. II. 1912, 8.

111 *Český list*, br. 5, 3. II. 1912, 8.

112 Babica bi našla posao u jednoj od južnoslavenskih zemalja. *Český list*, br. 11, 24. IX. 1911, 8.

godine,¹¹³ razumljivo je da je najveća potražnja bila za liječnicima i upraviteljima bolnica u svim dijelovima Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine,¹¹⁴ a valja istaknuti da se među njima tražila i jedna liječnica.¹¹⁵ Među poslovima koji su zahtijevali visokoškolsko obrazovanje bio je i gospodarski učitelj u Odjelu za unutrašnje poslove Kr. zemaljske vlade u Zagrebu,¹¹⁶ arhitekti i inženjeri u Zemaljskoj vladi u Bosni i Hercegovini,¹¹⁷ upravitelj bolnice u Sisku,¹¹⁸ bakteriolog u Sero-bakteriološkom zavodu u Sarajevu,¹¹⁹ veterinar u Velikom Trgovišću,¹²⁰ tehnički učitelj na Gospodarskoj školi u Križevcima,¹²¹ učitelj klasične filozofije i njemačkoga jezika na državnoj gimnaziji u Puli,¹²² profesor crtanja na Višoj gimnaziji u Mostaru,¹²³ učitelj na Zemaljskoj obrtničkoj školi u Sarajevu,¹²⁴ a općina Trsat-Sušak tražila je inženjera.¹²⁵ Ponuda službeničkih radnih mjesta bila je tek na drugom mjestu. Tako se tražio tajnik Gospodarske komore u Sarajevu, službenici u Prvoj požeskoj štedionici,¹²⁶ Gospodarskoj štedionici u Čazmi, općinski tajnik u Selcu, dok je Kr. vojna željeznica Banja Luka - Doberlin, sekcija u Prijedoru, tražila tehničara.¹²⁷ Bila je i pojačana potražnja za različitim zastupnicima za prodaju robe iz svih dijelova

113 Sve katedre popunjene su tek 1919. godine. Vladimir Dugački, Medicinska nastava u Zagrebu prije otvorenja Medicinskog fakulteta, *Acta medico-historica Adriatica*, 4(2006) 1, 111-120; *Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 1917.-1992.*, Zagreb 1992.

114 List je javljao kako se nitko ne javlja na te oglase, iako je u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini vladao manjak liječnika. *Nový český list*, br. 14, 3. V. 1913, 2. Tražili su se liječnici u Daruvaru, *Český list*, br. 2, 25. VI. 1911, 8; Orebiću, *Český list*, br. 12, 1 X. 1911, 8; Milni, *Český list*, br. 19, 26. XI. 1911, 8; br. 28, 12. VII. 1913, 8;; Livnu i Voloskom, *Český list*, br. 21, 10. XII. 1911, 8; Gradačcu, *Český list*, br. 9, 2. III. 1912, 10; Šolti, Jasenovcu, Vinkovcima, *Český list*, br. 11, 16. III. 1912, 8; Sućuraju, *Český list*, br. 12, 23. III. 1912, 6; Poljici, *Český list*, br. 15, 13. IV. 1912, 10; Tuzli, *Nový český list*, br. 15, 12. IV. 1913, 8; Gračanici i Lastovu, *Nový český list*, br. 19, 10. V. 1913, 8; Jajcu, *Nový český list*, br. 24, 14. VI. 1913, 8; Stonu, *Nový český list*, br. 27, 5. VII. 1913, 8; Brinju, Korenici i Stonu, *Český list*, br. 16, 20. IV. 1912, 10; Roču, *Český list*, br. 19, 11. V. 1912, 8; dva liječnika u Blatu i jedan u Travniku, *Nový český list*, br. 2, 15. VI. 1912, 8; četiri liječnika u Bjelovaru, *Nový český list*, br. 4, 29. VI. 1912, 8; Hrašćini, *Nový český list*, br. 14, 14. IX. 1912, 8; Sarajevu, *Nový český list*, br. 17, 15. X. 1912, 17, 8; Prnjavoru, *Nový český list*, br. 6, 8. II. 1913, 8; Pagu i Bribiru; *Nový český list*, br. 8, 22. II. 1913, 8; Zlarinu, *Nový český list*, br. 11, 15. III. 1913, 8; specijalist u Ravnateljstvu pokrajinske psihijatrijske bolnice Šibenik i liječnik u općini Gornja Reka-Breznica, *Nový český list*, br. 47, 22. XI. 1913, 8.

115 Tražila se liječnica u Bijeljini. *Nový český list*, br. 15, 12. IV. 1913, 8.

116 *Nový český list*, br. 15, 12. IV. 1913, 8.

117 *Nový český list*, br. 24, 14. VI. 1913, 8.

118 *Český list*, br. 12, 23. III. 1912, 6.

119 *Nový český list*, br. 8, 22. II. 1913, 8.

120 *Nový český list*, br. 27, 5. VII. 1913, 8.

121 *Nový český list*, br. 5, 13. VII. 1912, 8.

122 *Nový český list*, br. 2, 11. I. 1913, 8.

123 *Nový český list*, br. 47, 22. XI. 1913, 8.

124 *Nový český list*, br. 1, 1. I. 1913, 8.

125 *Nový český list*, br. 2, 11. I. 1913, 8.

126 *Nový český list*, br. 2, 5. VI. 1912, 8.

127 *Nový český list*, 1, 28. IX. 1912, 16, 8.

Monarhije. Potom su slijedili pisari i korespondenti u Poslovnici zemaljskoga gospodarskoga vijeća Kraljevine Dalmacije u Zadru¹²⁸ te brojni glazbenici.¹²⁹ Tako je Hrvatsko pjevačko društvo Zoranić iz Zadra tražilo učitelja glazbe,¹³⁰ kao što je glazbenike tražilo i gradsko poglavarstvo u Koprivnici.¹³¹ Na posljednjem mjestu u ponudi radnih mjesta bili su šumari, obrtnici i šegrti, a tražilo se i dvije tisuće radnika za gradnju Ličke željezničke pruge.¹³² Zanimljivo je da ni ponuda radnih mjesta za osobe ženskog spola nije odgovarala potražnji. Naime, tražile su se ženske osobe s određenim kvalifikacijama, poput korespondentica ili osoba osposobljenih za rad u trgovini ili mesnici.

Ženidbeni oglasi uvedeni su u srpnju 1911. godine i očekivano su bili sličnoga sadržaja. Brojčano su zauzimali tek po jedan oglas po broju novina. Radilo se većinom o osobama muškog spola, koji su se tim putem željeli doseliti i naći posao u Hrvatskoj te su uglavnom tražili djevojke ili udovice za brzi brak, koje su imale određen miraz i »ljubav prema trgovini« ili inženjera, koji je tražio inteligentnu ženu u nekoj od južnoslavenskih zemalja pod geslom »iz Češke na Balkan.«¹³³ Među njima su se isticala dva oglasa. Radilo se o ženidbenim oglasima, koje su dale udovice, koje su tražile muževe, po mogućnosti Čehe.¹³⁴

Podrubrike Zemljoradnički oglasi i Razni oglasi uglavnom su se odnosile na prodaju domaćih životinja, viška poljoprivrednih i sličnih proizvoda, kao i najrazličitijih gospodarskih strojeva. Uključivale su najam i prodaju imanja i gostionica, traženje soba, no mogli su se naći i oglasi poput, kao što smo ranije spomenuli, prodaje bosanskih goniča i dva majmuna ili belgijske ždrebadu,¹³⁵ kao i oglasa mladoga češkoga vojnika, koji se želio dopisivati s Česima u Hrvatskoj i Bosni ili prodaje dvaju albanskih pištolja.¹³⁶

128 *Nový český list*, br. 14, 14. IX. 1912, 8.

129 Tražio se učitelj glazbe u Biogradu kao i kapelnik u Društvu za promicanje lovranske glazbe, *Nový český list*, br. 20, 20. X. 1912, 8; kapelnik u Gradskom poglavarstvu u Križevcima, *Nový český list*, br. 2, 11. I. 1913, 8; učitelj pjevanja u Hrvatskom sokolu u Starigradu, *Nový český list*, br. 10, 8. III. 1913, 8.

130 *Nový český list*, br. 5, 13. VII. 1912, 8.

131 *Český list*, br. 14, 6. IV. 1912, 8.

132 *Nový český list*, br. 19, 10. V. 1913, 8; Lička pruga, 442 km, koja povezuje kopneni i primorski dio Hrvatske, gradila se, uz česte prekide, 1877-1925. godine. Lička željeznička pruga. *Hrvatska enciklopedija*, 6. Zagreb 2004, 557.

133 *Český list*, br. 6, 13. VIII. 1911, 8. Pri tome valja napomenuti kako su prema hrvatskom Zakonu o zavičajnim odnosima iz 1880. muževi nisu automatski dobivali zavičajnost općine supruge, već su morali proći redovit postupak primanja u općinu. Usp. Dalibor Čepulo, Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918. – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 49(1999) 6, 795-825.

134 *Český list*, br. 42, 18. X. 1913, 8.

135 *Český list*, br. 6, 10. II. 1912, 8.

136 *Český list*, br. 12, 23. III. 1912, 6.

Československé listy (1919.-1921.)

Završetkom Prvoga svjetskoga rata i raspadom Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine, Češka i Hrvatska ušle su u sastav novoosnovanih i zasebnih državnih tvorevina – Čehoslovačke Republike i Kraljevine SHS. Budući da se u novim političkim okolnostima pripadnici češke i slovačke manjine u Kraljevini SHS našli odsječeni od matične domovine, javila se potreba za političkim, kulturnim i gospodarskim organiziranjem na novim osnovama. U tome je ponovno veliku ulogu odigrao češki manjinski tisak. Tako su 10. srpnja 1919. u Zagrebu počele izlaziti novine *Československé listy*, čiji je vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio Ferdinand Müller, a potom Vojta Režný i Aleksa Majer. Novine su izlazile do 13. srpnja 1921., a razlog njihova gašenja bio je nedostatak financijskih sredstava do čega je doveo drastičan gubitak pretplatnika u trećem godištu izlaženja. Naime, uredništvo novina više je pažnje posvetilo političkoj agitaciji i osnivanju Čehoslovačke napredne seljačke stranke, koja je sudjelovala na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine, nego stvarnim interesima češke manjine u Hrvatskoj.¹³⁷ Budući da su se posvetili visokoj politici, zanemarili su oglasnu komponentu, što je dodatno pridonijelo gubitku financijskih sredstava. Kako je uređivačka politika novina prvenstveno bila usmjerena na političke teme, oglašavanju se nije pridavalo previše pažnje te su novine sadržavale bitno manje oglasa nego njihov prethodnik *Český list*. Iako to u početku nije imalo preveliku ulogu u poslovanju lista, koje su kao jedine za češku manjinu u Kraljevini SHS imale velik broj pretplatnika, kasnije se to pokazalo pogubnim za njihov opstanak. Naime, poraz na izborima za Ustavotvornu skupštinu i raspad stranke, koji je ubrzo uslijedio, znatno su utjecali na stavove i raspoloženje pretplatnika prema bilo kakvom obliku političkoga udruživanja.¹³⁸

Tijekom tri godišta izlaženja novina, procijenjeno je da je bilo objavljeno više od 3300 oglasa. Cijena oglasa do 20 riječi bila je 3 krune, idućih 5 riječi stajalo je 50 helera, dok je cijena dopisa i ženidbenih oglasa bila nešto veća. Ženidbeni oglas do 20 riječi stajao je 4 krune, a idućih 5 riječi dodatnu krunu. I u ovim novinama oglasi se mogu podijeliti na velike i male. Veliki oglasi nisu bili u sklopu određene rubrike, dok su oglasi vezani uz ponudu i potražnju radnih mjesta izlazili u rubrici Mali oglasnik. Iako je većina oglasa bila na češkome jeziku, važno je istaknuti da su pretežno bili namijenjeni domaćem tržištu te da su se u većem broju oglašavali domaći proizvođači, u skladu s čime je primjetno je i neznatno povećanje broja oglasa na hrvatskome jeziku.¹³⁹ Prema mjestu podrijetla oglasa treba naglasiti da su većinu oglasnog prostora, sukladno mjestu izlaženja novina, zauzimali oglasi iz

137 Stranka je osnovana 10. XI. 1920. »Tábor českosl. rolnického lidu v Daruváru«, *Československé listy*, br. 34, 15. X. 1920, 1-2.

138 Josef Bervida, »Hlasu« na cestu, *Hlas*, br. 1, 14. IV. 1922, 3.

139 Skladište Norberta Weissa u Zagrebu. *Československé listy*, br. 27, 20. VIII. 1920, 4; veletrgovina Alfreda Hirscha u Zagrebu. *Československé listy*, br. 28, 28. VIII. 1920, 4.

Zagreba. Na drugome su mjestu bili oglasi iz svih krajeva Češke, dok se povremeno pojavljivao poneki oglas iz Hercegovca, Novoga Sada i Ljubljane, no ti su se oglasi većinom odnosili na obrtništvo ili podružnice banaka.

Veliki oglasi

Veliki oglasi, koji su se isticali veličinom i tipom slova, zauzimali su većinu ukupnoga oglasnog prostora te je procijenjeno da je kroz novine *Československé listy* prošlo preko 130 različitih, prvenstveno hrvatskih i čeških oglašivača. Kao i u njegovom prethodniku, najviše se oglasa odnosilo na ponudu trgovačkih i obrtničkih usluga. Iako su ti oglasi zauzimali gotovo polovicu oglasnoga prostora, ipak ih je brojčano bilo znatno manje u odnosu na *Český list*. Potom su po broju slijedili oglasi industrijskih pogona, bankarskih i novčarskih zavoda, izdavaštva, tiska te naposljetku različiti oglasi, koje, kao ni u njihovom prethodniku, sa sigurnošću ne možemo svrstati niti u jednu od navedenih skupina. No, ono što je zanimljivo jest činjenica da se većina velikih oglasa u novinama *Československé listy* odnosila na ponudu roba i usluga. Niti jedan se oglas nije odnosio na potražnju. Premda ti oglasi nedvojbeno svjedoče o razvoju industrijske proizvodnje, ne bi ih trebalo uzeti kao reprezentativni uzorak gospodarskoga napretka češke manjine, nego općenito kao pokazatelja poslijeratne industrijalizacije hrvatskoga prostora.¹⁴⁰

Prilog 4. Ponuda u velikim oglasima *Československé listy*.

skupina	ponuda (%)
usluge	47.69
industrijski pogoni	30.00
bankarstvo, novčarski i osiguravajući zavodi	13.84
izdavaštvo i tisak	6.15
poljodjelski i stočarski proizvodi	0.76
razno	1.53

Usluge

Prema udjelu u ukupnome oglasnome prostoru najbrojnija skupina oglasa odnosila se na usluge, a dijelila se na trgovačke i obrtničke usluge, usluge otpremništva te ugostiteljske usluge.

¹⁴⁰ Usp. M. Kolar-Dimitrijević, Privredne veze između Austrije i sjeverne Hrvatske od 1918. do 1925, *Historijski zbornik*, 45(1992), 57-88.

Prilog 5. Podjela skupine usluge u velikim oglasima novina *Československé listy*.

podskupina	udio u skupini usluge (%)
trgovina i obrt	73.68
otpremništvo	17.54
ugostiteljstvo	8.77

Što se tiče samih proizvoda, iz oglasa jasno proizlazi daljnja podjela skupine usluge. S jedne strane možemo izdvojiti oglase za prodaju i izradu obuće i odjeće, robe široke potrošnje, namještaja, farmaceutskih i kozmetičkih proizvoda, a s druge strane oglase u kojima se reklamiraju ostale, negrupirane trgovačke i obrtničke usluge. Neovisno o tome, vidljivo je i da su u novinama *Československé listy* bili najzastupljeniji proizvodi najnužniji za život. Tako je izrada i prodaja odjeće i obuće te osnovnih životnih namirnica, odnosno robe široke potrošnje, činila više od polovice podskupine usluge. Potom je slijedilo oglašavanje namještaja i kozmetičkih proizvoda. Među njima se našao oglas zagrebačkoga Djevojačkoga i vlasuljarskog higijenskog zavoda,¹⁴¹ drogerije Nobilion¹⁴² te skladišta kozmetičke robe i drogerije A. Melichara.¹⁴³ Među ostalim trgovačkim i obrtničkim uslugama našli su se različiti oglasi, preko prodaje auto pneumatike u Zagrebu¹⁴⁴ i pisaaćih strojeva V. Kučere u Zagrebu¹⁴⁵ do trgovine košara A. Melníka iz Češke.¹⁴⁶ Zanimljiv je bio oglas Češkoga trgovačkog posredništva i komisionarstva za Kraljevinu SHS u Zagrebu, koji je priskrbljivao trgovačke informacije i posredovao pri kupnji i prodaji,¹⁴⁷ kao i Slovačkoga trgovačkog d.d. iz Pivnice u Bačkoj.¹⁴⁸

Podskupina otpremništvo može se podijeliti na međunarodno i domaće otpremništvo. Povećanje njenog udjela u oglasnom prostoru svjedoči o širenju i mobilnosti unutrašnjeg tržišta, ali i o neposrednom premošćivanju državnih granica u poslijeratnim godinama. U tome poslu ravnomjerno su bila zastupljena hrvatska i češka poduzeća, što je ujedno je bio pokazatelj razvoja vanjske trgovine između Kraljevine SHS i Čehoslovačke Republike.¹⁴⁹

141 Higijenski zavod Antonína Kurke iz Frankopanske 3 preporučuje se »zagrebačkim Čehoslovacima i gostima«, *Československé listy*, br. 5, 13. III. 1920, 8.

142 *Československé listy*, br. 23, 23-24. XII. 1919, 7.

143 *Československé listy*, br. 1, 10. VII. 1919, 5.

144 *Československé listy*, br. 13, 7. V. 1920, 4.

145 *Československé listy*, br. 1, 10. VII. 1919, 5.

146 *Československé listy*, br. 3, 26. VII. 1919, 4.

147 Vlasnika Aliosa Beráneka, br. 9, *Československé listy*, 6. IX. 1919, 4.

148 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 6.

149 Oglašavala se Međunarodna otprema Gerstmann i Linder iz Brna, *Československé listy*, br. 8, 2. IV. 1920, 4; Međunarodna otpremna kancelarija Josef Münzer iz Zagreba, *Československé listy*, br. 15, 21. V. 1920, 4; Export i import d.d. Zagreb, *Československé listy*, br. 5, 23. III. 1920, 5; Otpremna kancelarija Taheia iz Zagreba, *Československé listy*, br. 23, 23-24. XII. 1919, 4; Međunarodno otpremništvo Libertas iz Zagreba, *Československé listy*, br. 21, 25. IX. 1920, 3;

Podskupina ugostiteljstvo zauzimala je najmanji dio skupine usluge i odnosila se tek na oglase za ugostiteljske objekte, poput već oglašavane Českobudějovické restaurace u Zagrebu¹⁵⁰ i Sarajevu,¹⁵¹ restorana Narodnoga doma u Zagrebu¹⁵² i kavane Narodnoga doma u Ljubljani. Turizam nije bio zastupljen niti jednim oglasom.

Prilog 6. Ponuda u podskupini trgovačke i obrtničke usluge u velikim oglasima novina Československé listy.

trgovina i obrt	ponuda (%)
odjeća i obuća	31.57
roba široke potrošnje	21.05
namještaj	7.01
farmacija i kozmetički proizvodi	7.01
ostale trgovačke i obrtničke usluge	19.29

Industrijski pogoni

Promjenom tržišta nakon raspada Austro-Ugarske i uspostavom Kraljevine SHS, industrija je u međuratnom razdoblju doživjela uspon. Da je tome tako, ponajbolje nam svjedoči podskupina industrijski pogoni. Ona je po zastupljenosti u skupini oglasa zauzela drugo mjesto, a sveukupno trećinu oglasnoga prostora. Za razliku od iste rubrike u novinama *Český list*, ovdje su prevladavali oglasi s prostora Kraljevine SHS, prvenstveno iz Zagreba. Tako se oglašavala Prva hrvatska tvornica i ljevaonica željeza d.d.,¹⁵³ Prva hrvatska tvornica kirurških instrumenta, bandaža, ortopedskih sprava, umjetnih proteza, zavojne robe i itd.,¹⁵⁴ Jugoslavenska industrija motora d.d., Jugoslavenska industrija ulja i boja d.d.,¹⁵⁵ Tvornica gospodarskih strojeva i strojeva za obrađivanje Josef Suchý,¹⁵⁶ Javor d.d.¹⁵⁷ te Patria, zadruga za

Otpremništvo Franz i drug iz Zagreba, *Československé listy*, br. 21, 25. IX. 1920, 3; Celeritas, jugoslavensko otpremništvo importno i exportno d.d. iz Zagreba, *Československé listy*, br. 5, 23. III. 1920, 5.

150 *Československé listy*, br. 1, 10.VII. 1919, 6.

151 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 6.

152 *Československé listy*, br. 7, 27. III. 1920, 4.

153 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 7. Smještena na Magazinskoj cesti od osnutka 1900. zapošljavala je velik broj radnika, *Zagrebački leksikon*, 2. Zagreb 2006, 455.

154 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 6. Usp. V. Dugački, Prva hrvatska tvornica medicinskih instrumenata Jakoba Hlavke, *Medicus*, 2005, vol. 14, br. 2, 347-350.

155 *Československé listy*, br. 5, 13. III. 1920, 8.

156 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 5.

157 *Československé listy*, br. 23, 10. VI. 1921, 4. Tvornica pokućstva i stolarsko-tapetarskih potrepština Javor nastala je pretvorbom Prve hrvatske stolarske i tapetarske udruge, osnovane 1902, u dioničko društvo. *Zagrebački leksikon*, 2. Zagreb 2005, 461.

kemičke potrebstine.¹⁵⁸ Većina industrijskih pogona i skladišta, koji su se oglašavali u novinama *Československé listy*, nalazila se u Zagrebu. Jedan od rijetkih oglasa iz ostalih hrvatskih krajeva bio je oglas Ljevaonice željeza iz Hercegovca.¹⁵⁹ Od čeških poduzeća oglašavale su se jedino tvornica obuće A. i T. Bata iz Zlína u Moravskoj, koja je imala podružnice u Zemunu, Novom Sadu, Slavanskom Brodu, Sarajevu, Travniku, Mostaru i Dubrovniku¹⁶⁰ i Bravarska i željezarska tvornica Bosko.¹⁶¹ Jedan od razloga tolike zastupljenosti zagrebačkih tvornica u oglasnom prostoru novina *Československé listy*, bio je što su novine izlazile u Zagrebu, ali je ujedno i pokazatelj jačanja industrijske privrede Zagreba. Kako je Zagreb već uoči Prvog svjetskog rata bio važno industrijsko središte toga dijela Monarhije, ne čudi da je u međuratnom razdoblju postao industrijskim središtem Kraljevine SHS, sa snažnim utjecajem stranoga kapitala.¹⁶²

Bankarstvo, novčarski i osiguravajući zavodi

Sličnu tendenciju pokazuju i oglasi za bankarstvo, novčarske i osiguravajuće zavode. Gotovo su svi oglašavani novčarski zavodi bili hrvatski, za razliku od oglasa u novinama *Český list*, gdje se većinom radilo o podružnicama čeških banaka ili novčarskih zavoda.¹⁶³ Iz Zagreba se oglašavala Prva hrvatska obrtna banka d.d.,¹⁶⁴ Hrvatska zagorska banka,¹⁶⁵ Hrvatska zemaljska banka d.d.,¹⁶⁶ Hrvatska trgovinska banka d.d.¹⁶⁷ kao i Banka Makso Mautner.¹⁶⁸ Od čeških banaka, oglašavanih i u novinama *Český list*, oglašavala se praška Živostenská banka te banka Slavia s gene-

158 *Československé listy*, br. 13, 7. V. 1920, 4.

159 *Československé listy*, br. 2, 10. I. 1920, 4.

160 *Československé listy*, br. 11, 20. IX. 1919, 8.

161 *Československé listy*, br. 35, 29. X. 1920, 4.

162 Ista je situacija bila i sa skladištima robe. Naime sva su se nalazila u Zagrebu, poput skladišta papira, čiji je vlasnik bio Václav Hlavatý (*Československé listy*, br. 3, 26. VII. 1919, 4), skladišta gospodarskih strojeva (*Československé listy*, br. 1, 10. VII, 6) ili Američkoga skladišta pisaače opreme (*Československé listy*, br. 20, 25. VI. 1920, 4). Usp. R. Bičanić, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*; Rudolf Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb 1994; Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske*; Stevan M. Kukoleča, *Industrija Jugoslavije 1918-1941*, Beograd 1941; Joso Lakatoš, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 1924; Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958.

163 Udio češkoga kapitala i nakon osnivanja Kraljevine SHS ostao je na visokom četvrtom mjestu, iza francuskoga, engleskoga i američkoga. S. M. Kukoleča, *Industrija Jugoslavije*, 197.

164 *Československé listy*, br. 5, 13. III. 1920, 8.

165 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 8.

166 *Československé listy*, br. 8, 2. IV. 1920, 7.

167 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 7.

168 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 5. Makso Mautner osnovao je 22. X. 1919. banku pod nazivom Mautner banka (iako se u češkim novinama oglašavala pod gore navedenim nazivom, op.a.), koja je poslovala prvotno u Gundulićevoj 4, a potom u Gajevoj 1, sve do 1923. godine, kada je likvidirana. M. Kolar-Dimitrijević, *Mnogostruka djelatnost Makse Mautnera u gospodarstvu Hrvatske od 1908. do 1941. godine*, *Acta Historico-Oeconomica*, vol. 25-26, 1998-99, 128-145.

ralnim zastupstvom u Zagrebu,¹⁶⁹ dok se od ostalih banaka u Kraljevini SHS oglašavala Staropazovska banka, podružnica Ljubljanske kreditne banke u Sarajevu,¹⁷⁰ Beogradska trgovačka banka¹⁷¹ te beogradska podružnica Jugoslavenske banke d.d.¹⁷² Među ostalim novčarskim zavodima iz Zagreba su se oglašavali se Hrvatski opći veresijski zavod d.d.,¹⁷³ Obrtna udruga za štednju i predujam,¹⁷⁴ Ekonomski zavod Unger i drug, Bankovni zavod R. Severa,¹⁷⁵ dok je o razvoju Zagrebačke burze svjedočio oglas burzovnog mešetara Mateja Lipovščaka iz Zagreba.¹⁷⁶ Od čeških novčarskih zavoda jedino se oglašavalo Koruna, prvo češko opće dioničko društvo za životno osiguranje iz Praga, koje je imalo podružnicu u Zagrebu. To je ujedno bio i jedini oglas u *Československé listy*, čiji je tekst bio popraćen fotografijom.¹⁷⁷ U tu skupinu mogao bi se uvrstiti i oglas Državne klasne lutrije Kraljevine SHS.¹⁷⁸

Izdavaštvo i tisak

Podskupina izdavaštvo i tisak bila je relativno slabo zastupljena. Uključivala je nakladnike iz Hrvatske poput Jaroslava Mehauta iz Zagreba¹⁷⁹ i Vinka Vošickog iz Koprivnice¹⁸⁰ te Izdavačkoga zavoda Petra Nikolića iz Zagreba.¹⁸¹ Od časopisa su se oglašavali samo češki časopisi *Smich republika* (Smijeh republika) i *Železo* (Željezo), *Český svět* (Češki svijet), *Světozor* (Svjetozor), *Čas* (Vrijeme), *Venkov* (Selo), koji su se mogli nabaviti kod izdavača Jaromíra Herejka u Zagrebu.¹⁸² Možda je najzanimljiviji

169 Banka se preporuča svim zemljacima kao poznati češki zavod. *Československé listy*, br. 1, 10. VII. 1919, 7.

170 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 6.

171 *Československé listy*, br. 20, 27. XI. 1919, 4.

172 Hrvatska zemaljska banka d.d. 1920. promijenila je ime u Jugoslavenska banka d.d., postavši tako prva banka koja je uzela jugoslavensko ime. M. Kolar-Dimitrijević, Državne i zemaljske (banske) banke u Hrvatskoj do 1945., *Historijski zbornik*, 53(2000), 167.

Československé listy, br. 19, 18. VI. 1920, 4.

173 *Československé listy*, br. 10, 17. IV. 1920, 5.

174 *Československé listy*, br. 5, 13. III. 1920, 8.

175 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 5.

176 *Československé listy*, br. 26, 14. VIII. 1920, 5. Iako je bilo uvriježeno mišljenje da je Zagrebačka burza osnovana 1919. godine, nedavno je dokazano da je Zagreb imao burzu već od 1907. godine. M. Kolar-Dimitrijević, O osnutku i radu Zagrebačke burze, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 28, 1995, 190-211.

177 *Československé listy*, br. 5, 4. II. 1921, 4.

178 *Československé listy*, br. 24, 21. VII 1921, 4.

179 *Československé listy*, br. 9, 6. IX. 1919, 3.

180 *Československé listy*, br. 9, 6. IX. 1919, 3. Usp. M. Kolar-Dimitrijević, Čeh Vinko Vošicki (1885-1957), zlatni tiskar Koprivnice. *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 1998, 77-90.

181 *Československé listy*, br. 6, 20. III. 1920, 7.

182 *Československé listy*, br. 6, 11. II. 1921, 4. Herejka je ujedno bio vlasnik Češko-jugoslavenske oglasne kancelarije.

bio oglas, kojim je zagrebački knjižar Stjepan Kugli obavijestio o otvaranju odjela čehoslovačkih knjiga.¹⁸³

Mali oglasi

Kao i u prethodnim novinama, mali su oglasi uključivali ponudu i potražnju poslova i posjeda. Nisu bili podijeljeni u posebne rubrike i zauzimali su bitno manji dio oglasnog prostora od velikih, a brojčano ih je bilo znatno manje nego u novinama *Český list*. Osnivanjem Kraljevine SHS proširilo se tržište rada te nije bilo toliko potrebe za oglašavanjem (isključivo) u manjinskoj listi. Istodobno se izjednačila ponuda i potražnja radnih mjesta po zanimanjima te više nije bilo potrebe tražiti kvalificiranu radnu snagu izvan državnih granica. U ponudi i potražnji radnih mjesta prevladavale su osobe sa sličnim kvalifikacijama, s time da je udio muškaraca i žena bio gotovo jednak. No, to je u većini slučajeva podrazumijevalo srednjoškolsko ili niže obrazovanje, osim »visokoobrazovanoga invalida iz Moravske, koji traži posao na Balkanu.«¹⁸⁴ Posao su najviše tražili šumari i vrtlari, različiti zastupnici kao i prodavačice, babice, apsolvantice trgovačke škole, frizerke te jedna djevojka »koja bi željela raditi u pisarni.«¹⁸⁵ Ponuda radnih mjesta uglavnom je odgovarala potražnji, koja je uključivala korespondente/ice, šumare, varioce, mehaničare, zastupnike i domaćice. Radna mjesta, koja su uključivala više obrazovanje gotovo da nisu bila zastupljena, tako da se nudilo upražnjeno radno mjesto učitelja u Slovačkoj državnoj realnoj gimnaziji u Bačkom Petrovcu,¹⁸⁶ dok je slovačka evangelička crkva u Laliću tražila dva učitelja.¹⁸⁷

Skupina malih oglasa i dalje je sadržavala prodaju imanja, kuća i domaćih životinja kao i oglase osoba, koje su željele npr. otvoriti kovačku radionicu u Kraljevini SHS. Što se tiče ženidbenih oglasa, oni su bili sličnog sadržaja kao u novinama *Český list*. Tako je muškarac iz Praga tražio »dragu i bogatu djevojku«,¹⁸⁸ dva inteligentna muškarca tražila su dvije žene za brak,¹⁸⁹ dok su četiri Jugoslavena tražila četiri Čehinje za brak.¹⁹⁰ Zanimljivo je da su se u *Československým listy* počeli, iako rijetko, objavljivati oglasi, koje su davale osobe ženskog spola, a nisu se odnosile na potražnju radnih mjesta. Tako se jedna dama željela dopisivati s visoko

183 Oglas je bio upućen »Svekolikom čehoslovačkom stanovništvu u Jugoslaviji [...] s nadom da će se naša želja za širenjem čeških knjiga u Jugoslaviji potvrditi s punim uspjehom.« *Československé listy*, br. 4, 31. VII. 1919, 4.

184 *Československé listy*, br. 31, 25. IX. 1920, 3.

185 *Československé listy*, br. 17, 5. VI. 1920, 4.

186 *Československé listy*, br. 12, 4. X. 1919, 4.

187 *Československé listy*, br. 20, 20. VII. 1920, 4.

188 *Československé listy*, br. 31, 25. IX. 1920, 3.

189 *Československé listy*, br. 31, 25. IX. 1920, 3.

190 *Československé listy*, br. 1, 5. I. 1920, 4.

inteligentnim gospodinom,¹⁹¹ inteligentna Čehinja tražila je osobu za dopisivanje,¹⁹² a udovica novoga supruga.¹⁹³

Posebno je zanimljiv oglas u kojemu se traži osoba koja će njega/nju u najkraćem vremenu naučiti češki jezik.¹⁹⁴ Premda se ne može iščitati tko ga je dao, oglas nam s jedne strane može svjedočiti o jačanju nacionalne svijesti dijela pripadnika češke manjine, ali i o rasprostranjenosti češkog kapitala, odnosno rasprostranjenosti čeških poduzeća, koje su radi bolje prilagodbe novoj poslovnoj sredini nužno trebale radnu snagu s poznavanjem i hrvatskog i češkog jezika.¹⁹⁵

***Hlas* (1922.-1923.)**

Novine *Hlas*, *týždeník československého l'udu v Juhoslávii*¹⁹⁶ izlazile su od 14. travnja 1922. do 10. ožujka 1923. pod uredništvom Alekse Majera. Kako su izlazile samo nepunih godinu dana, ni broj oglasa u njima nije bio velik. Među ostalim, tomu je znatno pridonijelo i pokretanje novina *Jugoslávští Čechoslováci*, netom prije pokretanja *Hlasa*. Po broju je prosječno bilo dvadesetak oglasa, odnosno oko 600 oglasa u ukupnom izlaženju. Što se tiče cijene, ali i sadržaja, oglasi iz *Hlasa* bili su gotovo identični oglasima iz *Československé listy*. Štoviše, prema podrijetlu su većinom bili iz Zagreba, poneki iz Češke, a tek sporadično se pojavljivao po jedan oglas iz ostalih dijelova Kraljevine SHS. Jezik oglasa bio je tijekom cijelog izlaženja češki, uz izuzetak nekoliko oglasa koji su bili objavljen na hrvatskom jeziku. S obzirom na tako malenu zastupljenost rubrike oglasi u novinama *Hlas*, kao i na malen broj različitih vrsta oglasa, nije bilo potrebno razvrstavati ih u posebne skupine. Naime, razlog tomu leži u činjenici da su sve podskupine oglasa, navedene u prethodnim novinama, bile ravnomjerno zastupljene. Tako se u ukupnom oglasnom prostoru radilo od

191 *Československé listy*, br. 1, 5. I. 1920, 8.

192 *Československé listy*, br. 23, 20. VII. 1920, 4.

193 *Československé listy*, br. 18, 7. V. 1921, 4.

194 *Československé listy*, br. 31, 25. IX. 1920, 3.

195 Taj utjecaj najviše se osjetio na vukovarskome prostoru, gdje je 1931. u Borovu osnovana tvornica *Bata*, tvornica kožne i gumene obuće i guma za automobile. Osnivač je bila češka tvrtka Baťa-Zlín, u vlasništvu češkog industrijalca Tomáša Baťe. Prva tvornička zgrada sagrađena je 1932., a već 1939. tvornica je zapošljavala oko 4650 radnika, dok je u okružju tvornice izgrađeno radničko industrijsko naselje. Usp. Ivana Žebec, Utjecaj češkoga kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata. *Društvena istraživanja*, 17(2008) 1-2(93-94), 101-124; Dragan Damjanović, Osnovna obilježja urbanog razvitka grada Vukovara između dva svjetska rata, *Scrinia Slavonica*, 5(2005), 174-198.

196 Podnaslov je mješavina češkog i slovačkog jezika, čime se željelo zastupati interese obje manjine.

2 do 3 različita oglasa vezana uz trgovinu, obrt i industriju,¹⁹⁷ banke¹⁹⁸ ili tisak. Čak je ponuda i potražnja radnih mjesta bila neznatna.

Kako se *Hlas* pokušao nametnuti kao nasljednik novina *Československé listy*, dio oglašivača ostao je isti kao i u njegovu prethodniku. Od novih zanimljivijih oglasa valjalo bi izdvojiti tek oglase vezane uz skupinu tisak. Osim nakladnika, u toj skupini nalaze i knjižare te nova izdanja knjiga i časopisa.¹⁹⁹ Tako se u *Hlasu* pojavio oglas za *Masarykův slovník naučný* (Masarykov znanstveni rječnik),²⁰⁰ *Savremenik*, časopis Društva hrvatskih književnika, kao i za Središnjicu češko-jugoslavenske knjižare i Oglasni zavod u Zagrebu. U *Hlasu* se oglašavao i nakladnik Jaromír Herejka,²⁰¹ koji je 1923. godine preuzeo i njegovo izdavanje, a samo uredništvo je u svakome broju objavljivalo reklamu: »Podupirite jedini češki list u Jugoslaviji.«²⁰² U *Hlasu* se oglašavala i Prva češka knjigovežnica u Zagrebu Eduarda Šindlera.²⁰³ Jedan od dva oglasa na hrvatskom jeziku u *Hlasu* bio je vezan upravo uz skupinu tisak. U njemu je nakladnik Vinko Vošický iz Koprivnice oglašavao *Veliku građansku kuharicu*.²⁰⁴ Drugi oglas na hrvatskom jeziku odnosio se na prodavaonicu ćilima S. Turković iz Zagreba.²⁰⁵

Također je u *Hlasu* bilo zanimljivih oglasa vezanih uz ugostiteljstvo. Tako se oglašavao restoran Kolo na Wilsonovom trgu u Zagrebu,²⁰⁶ kao i kavana Jadran u Ilici u Zagrebu.²⁰⁷ Među oglasima u *Hlasu* bio je i jedan vezan uz sport. U njemu je moravski nogometni klub Slavia iz Brna želio ostvariti dodire s jugoslavenskim klubovima.²⁰⁸ Valja izdvojiti i oglas vezan uz zdravstvo, u kojem je poduzeće Braće Čížkov iz Praga prodavalo zdravstveni materijal.²⁰⁹ U standardnim ponudama i potražnjama radnih mjesta, posebno se isticao oglas u kojemu se tražio seoski akviziter knjiga. Iako ponuda takvog radnog mjesta svjedoči o važnosti širenja češke literature

197 Oglas Zadruga za kemijske potrepštine Patria iz Zagreba, *Hlas*, br. 2, 14. IV. 1922, 3; Tesarski obrt Františka Pluhovskog u Zagrebu, *Hlas*, br. 2, 14. IV. 1922, 4; Zadruga za proizvodnju sjemena iz Zagreba, *Hlas*, br. 3, 28. IV. 1922, 4; Prva hrvatska veletrgovina željeza i željezne industrije Ferdo Hirschl k. d. Zagreb, *Hlas*, br. 2, 20. II. 1923, 4.

198 Prva hrvatska obrtna banka d.d. u Zagrebu, *Hlas*, br. 1, 14. IV. 1922, 5; Podružnica Praške kreditne banke u Beogradu, *Hlas*, br. 2, 14. IV. 1922, 3; Centralna eskomptna i mjenjačna banka u Zagrebu, *Hlas*, br. 2, 14. IV. 1922, 4; Podružnica Ljubljanske kreditne banke, *Hlas*, br. 5-6, 22. V. 1922, 4.

199 Nakladnik Eduard Šindler iz Zagreba, *Hlas*, br. 1, 14. IV. 1922, 5; izdavač i knjižar B. Kočí iz Praga, *Hlas*, br. 3-4, 10. III. 1923, 5.

200 Prvi svezak je izašao 1925. godine.

201 *Hlas*, br. 1, 6. II. 1923, 4.

202 Podporujte jediný československý list v Jihoslávii!

203 *Hlas*, br. 5-6, 22. V. 1922, 4.

204 *Hlas*, br. 5-6, 22. V. 1922, 4.

205 *Hlas*, br. 4, 5. V. 1922, 5.

206 *Hlas*, br. 2, 14. IV. 1922, 4.

207 *Hlas*, br. 5-6, 22. V. 1922, 4.

208 *Hlas*, br. 3, 20. II. 1923, 5.

209 *Hlas*, br. 7, 12. XII. 1922, 3.

među češkom manjinom u vrijeme kada još nije bilo čeških škola, a od knjižnica samo ona u Zagrebu, osnovana kada i Češka beseda, to je bio jedini oglas te vrste u češkim novinama u istraživanom razdoblju.²¹⁰ To je pak svjedočilo o nedostatku čeških škola, što je rezultiralo zaboravljanjem materinjeg jezika. Stoga ne čudi da su se sve češke novine od 1911. godine do osnutka prve škole 1922. godine toliko zalagale za njihovo osnivanje.²¹¹

Što se tiče oglasa vezanih uz bračnu tematiku, druženje i slično, bilo ih je znatno manje nego u ostalim istraživanim novinama. Među njima posebno se ističe oglas, koji je dala ženska osoba – »službenica iz Čehoslovačke Republike, dobra domaćica s vlastitim stanom«, koja je tražila osobu za brak.²¹²

Jugoslávští Čechoslováci (1922.-1941.)

Možda najveći odaziv među hrvatskim i češkim oglašivačima imale su novine *Jugoslávští Čechoslováci, jediný český list na slov. jihu. Háji zájmy kulturní, hospodářské a obchodné-průmyslové* (Jugoslavenski Čechoslovaci, jedini češki list na slavenskome jugu. Štiti kulturne, gospodarske i trgovačko-industrijske interese). List je počeo izlaziti u Daruvaru 1. ožujka 1922, samo mjesec dana prije pokretanja lista *Hlas*. Glavni urednik bio je Jaroslav Dittrich, a 1926. godine naslijedio ga je Otto Sobotka te je uspješno izlazio sve do 22. travnja 1941. godine. Cilj lista bio je obuhvatiti sve aspekte manjinskog života i djelovati na narodnom prosvjećivanju pripadnika, uglavnom seoske i manje obrazovane češke manjine. S obzirom da su *Jugoslávští Čechoslováci* naišli na odobravanje i u Kraljevini SHS i u Čehoslovačkoj Republici, uredništvo je u uvodniku navelo da mjesto manjine u Kraljevini SHS nije u politici već u kulturnom, narodno gospodarskom i trgovačko-industrijskom polju. Samim time i oglasi u listu bili su prvenstveno namijenjeni češkoj manjini u Hrvatskoj. Dio oglašivača prepoznao je značaj pripadnika češke manjine kao značajnih potrošača te su im lokalne novine bile primamljivije mjesto za oglašavanje od nacionalnih jer nisu tražili masu, već su željeli da njihov oglas vidi ciljana skupina potrošača. Stoga su se radije oglašavali u lokalnim novinama *Jugoslávští Čechoslováci*, koje su zastupale njihove interese i potrebe za potrošačima, nego u dnevnicima ili tjednicima, koje je čitao širi krug, no bez dovoljnog zanimanja za tu vrstu oglasa.

Za razliku od prethodnih novina, oglasi u *Jugoslávští Čechoslováci* bili su jednako zastupljeni na češkom kao i na hrvatskom jeziku. Riječ oglasa stajala je 25 para,

210 Tijekom 1920-ih počele su se osnivati knjižnice po ostalim mjestima naseljenim češkom manjinom.

211 Prva privatna češka škola J. A. Komenský počela je s radom u Daruvaru 1922. godine. J. Matušek, *České školy v Chorvatsku (1922-1941), Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 14/1993, 65-84.

212 *Hlas*, br. 1, 14. IV. 1922, 6.

odnosno 2 dinara redak, a riječ ženidbenih oglasa 50 para. Od siječnja 1923. godine oglasi za one koji su nudili posao bili su besplatni. Pod tom rubrikom s nazivom *Předplatitelů* (Pretplatnici) mogli su se naći različiti oglasi, od potražnje za šegrtom soboslikarom do prodaje 25 dionica Čehoslovačke banke.²¹³ Do rujna 1922. godine nije bilo razlike u veličini velikih i malih oglasa, koji su se tek onda počeli razlikovati veličinom, slovima, ilustracijama. Kao novitet, u drugome su godištu uz velike oglase osim ilustracija uvedene i fotografije. U lipnju 1923. godine uvedena je rubrika oglasa *V Daruvaru prodají se...* (U Daruvaru se prodaje...), dok je rubrika Mali oglasi uvedena tek u trećem godištu izlaženja.

Prosječno je po broju novina objavljivano 20 oglasa, ponekad samo 11, poneki broj je bio bez oglasa, a u rijetkim slučajevima ih je bilo čak preko 60. Procjenjuje se da je od ožujka 1922. do kraja 1928. godine u novinama *Jugoslávští Čechoslováci* objavljeno oko 1640 oglasa, koji se, kao i u prethodnim analizama, mogu podijeliti na velike i male.

Veliki oglasi

U rubrici veliki oglasi objavljeno je više od stotinu različitih oglasa. Kao i u analizi prethodnih novina, i u ovima se veliki oglasi mogu podijeliti na podskupine: trgovina i obrt, izdavaštvo i tisak, bankarstvo i industrija. Iako su oglasi bili na hrvatskom i češkom jeziku, prema podrijetlu većina ih je bila iz krajeva nastanjenih češkom manjinom, odnosno iz Hrvatske i manjim dijelom Vojvodine. Manji je broj oglašivača bio iz ostalih dijelova Kraljevine SHS i ravnomjerno zastupljen s oglašivačima iz Čehoslovačke Republike. Taj podatak se jedino ne odnosi na podskupinu bankarstvo, u kojoj su u jednakoj mjeri bile zastupljene domaće banke, češke banke kao i njihove podružnice u Kraljevini SHS.

Prilog 7. Udio ponude i potražnje u velikim oglasima novina *Jugoslávští Čechoslováci*.

skupina	ponuda (%)	potražnja (%)
usluge	57.69	–
industrijski pogoni	27.34	1.5
bankarstvo, novčarski i osiguravajući zavodi	7.69	–
izdavaštvo i tisak	5.76	–

Osim što ti oglasi svjedoče o razvoju trgovine i industrije u Hrvatskoj tijekom 1920-ih, jednako tako ilustriraju kulturnu i gospodarsku konsolidaciju pripadnika češke

213 HDA, Čehobanka d.d. (1921-1948), 526. Čehoslovačka banka d.d. bila je 1921. osnovana u Daruvaru, dok je od 1929. središnjica banke bila u Zagrebu, podružnice u Daruvaru i Bjelovaru, a ekspozitura u Hercegovcu. Godine 1941. banka je promijenila ime u Čehobanka d.d. u Zagrebu te djelovala do 1946., kad je na temelju rješenja Ministarstva financija FNRJ bila određena njezina likvidacija, koja je provedena 1948. godine.

manjine te postupno pretvaranje Daruvara u obrtničko, trgovačko, industrijsko i novčarsko središte češke manjine u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Tako je mjesto izlaženja novina s jedne strane odredilo profil oglašivača, a s druge strane potrošačku skupinu, kojoj su oglasi bili namijenjeni. Pri tome valja napomenuti da je ponuda, kao i kod velikih oglasa u novinama *Československé listy*, znatno premašivala potražnju.

Usluge

Kao i u prethodnim češkim novinama skupina usluge zauzimala je najveći dio oglašnog prostora. Naime, preko polovice oglašnog prostora bilo je posvećeno upravo toj skupini oglasa. Pri tome valja istaknuti da je velika većina njih bila vezana uz Daruvar, Pakrac i Hercegovac, odnosno mjesta naseljena češkom manjinom, a tek neznatni broj uz Zagreb.²¹⁴

Mada je zastupljenost oglasa u toj skupini vrlo slična oglasima u prethodnim novinama, njihovo je podrijetlo svjedočilo o povećanju dostupnosti navedenih proizvoda širem krugu korisnika, a time ujedno i o pretvaranju, kao što smo već napomenuli, Daruvara u središte manjinskoga života, u kojemu su pripadnici manjine mogli naći sve što im je bilo potrebno za svakodnevni život. Posebna pozornost bila je pridavana oglašavanju ugostiteljske djelatnosti te su u ovim novinama oglasi takve vrste po prvi puta bili praćeni fotografijama. Fotografijom je bio popraćen oglas kupališta u Daruvaru,²¹⁵ kao i slastičarna Josefa Suppera.²¹⁶ Uz njih su se našli daruvarski restoran Kod janjeta²¹⁷ i hotel Slavia, zagrebački restorani Kolo,²¹⁸ Kameniti stol,²¹⁹ kao i Česká resturace u Zagrebu. U turističke i ugostiteljske ponude u novinama *Jugoslávští Čechoslováci*, ubraja se i oglas hotela Slavonija u Daruvaru, koji je posjetiteljima nudio »češku uslugu« te restorana i gostionice J. Heřmana u Končanici.²²⁰ Poprilično su bili

214 Državni arhiv Bjelovar, Češka obec Bjelovar, 1935-1940, Opći spisi, HBJ 195, A4. 2. 3. Naime, nakon gašenja novina *Československé listy* i neuspješnog češkog političkog participiranja u političkom životu Kraljevine SHS prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine sa Čehoslovačkom naprednom seljačkom strankom, završilo je razdoblje dominacije Zagreba kao političkog, gospodarskog i kulturnog središta češke manjine u Kraljevini SHS. Jedan od razloga propasti te dominacije bila je i činjenica da su nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu među pripadnicima češke manjine počeo prevladavati interes za egzistencijalne potrebe manjine. Stoga su upravo novine *Jugoslávští Čechoslováci* posebnu pozornost posvetile stvarnim pripadnicima češke manjine, većinom zemljoradnicima, njegovanju materinjeg jezika i društvenom okupljanju, čitatelji su ih prepoznali kao svoje iskonske predstavnike te su novine uspješno izlazile do 24. IV. 1941. godine.

215 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 32-33, 20. VIII. 1925, 239.

216 Slastičarski zavod Josef Supper. *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1922, 72.

217 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 18, 1. V. 1924, 168.

218 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 13, 29. III. 1923, 100.

219 Isticano je da se radi o češkom restoranu u Zagrebu, vlasnika A. Melicha. *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 14, 5. IV. 1923, 104.

220 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 32-33, 20. VIII. 1925, 239.

zastupljeni oglasi, koji su se odnosili na turističku i ugostiteljsku ponudu Crikvenice. Naime, u tome malenome mjestu Hrvatskoga primorja bila je osnovana prva češka kolonija na Jadranu,²²¹ a sam je list tijekom prvih godina izlaženja imao neredovit prilog *Naše more* (Naše more) u kojem su donošene vijesti s Jadrana, a prvenstveno iz Crikvenice.²²² Tako su se iz Crikvenice oglašavali kupalište i pansion Dalibor,²²³ hotel Therapia,²²⁴ pansioni Morava i Slavia²²⁵ te kavana i slastičarna Ant. Bažika.²²⁶ Osim Crikvenice, u novinama su se našli i oglasi kupališta Kupari u Dubrovniku,²²⁷ hotela Puhalović²²⁸ i hotela Frant. Hlušičke u Kotoru,²²⁹ hotela Rokan u Selcu,²³⁰ pansiona Dr. J. Šolulavého u Kaštel Lukšiću,²³¹ kao i hotela Triglav u Rogaškoj Slatini.²³² Svi ti oglasi bili su pokazatelj interesa češke manjine, ali i Čeha u matičnoj domovini, za turističke ponude Kraljevine SHS, prvenstveno Jadrana. U podskupini trgovačke i obrtničke usluge bila je najzastupljenija izrada i prodaja odjeće i obuće. Potom je slijedila prodaja robe široke potrošnje, a za njom drvnoprerađivačka proizvodnja. Pod ostale trgovačke i obrtničke usluge svrstane su obrtničke usluge, koje su nudili urari, zlatari, brijači te trgovačke usluge poput Trgovine pokućstva i stolarije Hrast u Daruvaru,²³³ te Društva za industriju i trgovinu Kuneš i Staniček iz Vukovara.²³⁴ Iz Čehoslovačke Republike oglašavalo se Trgovačko odjeljenje Središnje uprave državnih rudokopa i talionica Prag-Smichov²³⁵ te Centromise, češko dioničko trgovačko društvo iz Praga.²³⁶ U istima su se reklamirale kozmetičke i farmaceutske usluge poput beogradskoga laboratorija Radio Balsamika dra. I. Rahlejeva, koji je nudio uspješne lijekove za reumu,²³⁷ bjelovarske ljekarne U crnoga orla K.

221 God. 1909. godine osnovano je Češko dječje oporavilište Marie Stejskalove. Oporavilište, zvano od domaćeg stanovništva i Češka kolonija, raspolagalo je s velikim parkom, vlastitim kupalištem i bazenom sa toplom i hladnom morskom vodom. Moglo je primiti oko 400 djece. Imalo je na raspolaganju svoj rentgen aparat, aparaturu za fizikalnu terapiju s gimnastičkom dvoranom, priručni laboratorij i ostalu potrebnu opremu. Stručni nadzor vršio je dr. Ivan Sobol, a dolazili su i liječnici specijalisti iz Brna. <http://www.120year.com/odbori/odbor-za-zdravstveni-turizam>

222 Prilog je uređivao Josef Rulf, učitelj glazbe i voditelj Glazbene škole u Crikvenici. Tako su u prilogu i svi oglasi bili vezani uz Crikvenicu pa se tako oglašavao i gradski i kupališni liječnik Sobol. *Naše more, priloga*, 22. V. 1923, 7.

223 *Jugoslávští Čechoslováci*, 1. III. 1923, 9, 75.

224 *Naše more, priloga*, 22. V. 1923, 8.

225 *Naše more, priloga*, III. 1923, 1, 4.

226 *Naše more, priloga*, 22. V. 1923, 7.

227 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 14, 4. IV. 1929, 4.

228 Oglašavao se kao prvorazredni češki hotel! *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 75.

229 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 43, 24. X. 1929, 3.

230 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 21, 24. V. 1928, 3.

231 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 18, 1. V. 1924, 168.

232 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 18-19, 10. V. 1923, 131.

233 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 5, 1. II. 1923, 40.

234 Oglas na hrvatskom jeziku. *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 73.

235 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1922, 72

236 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 75.

237 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 22, 3. VI. 1926, 94.

Germana,²³⁸ osječke ljekarne sv. Stjepana, vlasnika M. Fištera,²³⁹ zagrebačke ljekarne Praunsprenger²⁴⁰ te banjalučke medicinske drogerije Císař i drug.²⁴¹ U tu skupini uvršten je i oglas optičara Lujka Šnedorfa iz Pakraca.²⁴²

Prilog 8. Podjele skupine usluge u velikim oglasima novina *Jugoslávští Čechoslováci*.

podskupina	udio u skupini usluge (%)
trgovina i obrt	85.00
turizam i ugostiteljstvo	15.00

Kako se Daruvar pretvarao u središte češke manjine, javila se i potreba njegova prometnoga povezivanja s okolnim mjestima, o čemu svjedoči oglas autoprijevoznika M. Banje, koji obavještava da će od 27. V. 1926. na relaciji Daruvar–Veliki Zdenci prometovati auto-omnibusom za cijenu povratne karte od 30 dinara.²⁴³

Zanimljivo je da su se po prvi puta u češkim novinama oglasile odvjetničke i javnobilježničke usluge. Radilo se o daruvarskim odvjetnicima Petru Lapčeviću²⁴⁴ i Draganu Troharu²⁴⁵ te odvjetniku Karelju Leginu iz Pakraca, koji je naglasio svoje poznavanje češkog jezika.²⁴⁶ U tu skupinu uvršten je i oglas, kojim je Protektorat, jugoslavensko-čehoslovački biro, nudio posredništva pri iseljavanju i pomoć pri nabavljanju potrebnih dokumenata.²⁴⁷

Prilog 9. Ponuda u podskupini trgovačke i obrtničke usluge u velikim oglasima novina *Jugoslávští Čechoslováci*.

trgovina i obrt	ponuda (%)
odjeća i obuća	23.52
roba široke potrošnje	11.76
namještaj	7.84
farmacija i kozmetički proizvodi	1.96
ostale trgovačke i obrtničke usluge	43.13

238 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 31, 5. VIII. 1926, 168.

239 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 48, 28. XI. 1929, 3.

240 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 19, 10. V. 1928, 2.

241 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 35, 29. VIII. 1929, 3.

242 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 39, 27. VIII. 1928, 3.

243 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 23, 10. VI. 1926, 104.

244 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 11, 19. III. 1925, 134.

245 Ujedno je bio i javni bilježnik. *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 21, 28. V. 1925, 174.

246 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 1, 5. I. 1928, 4.

247 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 25-36, 4. IX. 1925, 346.

Industrijski pogoni

Oglasi vezani uz industrijske pogone bili su na drugom mjestu zastupljenosti u oglašnom prostoru. Kao i u prethodnim novinama, u tu su skupinu uvršteni svi oglasi vezani uz proizvodnju i obradu sirovina i robe, njihovo skladištenje i izradu gospodarskih strojeva. Za razliku od iste rubrike u već navedenim češkim novinama, ovdje su prevladavali oglasi, koji su se odnosili na industrijske pogone u Slavoniji, što je i više nego dobar pokazatelj industrijskoga razvoja ostalih krajeva Hrvatske. Ogllašavala se Prva jugoslavenska keramička tvornica J. Kopecký iz Daruvara,²⁴⁸ Daruvarska kožara d.d.,²⁴⁹ Prva daruvarska mehanička tkaonica Bogomir Šefc,²⁵⁰ Tvornica gospodarskih strojeva Ivan Kulhavý iz Hercegovca,²⁵¹ Tvornica kemijskih i farmaceutskih proizvoda Kaštel d.d. u Karlovcu,²⁵² Pilana Mirko Steiner i sinovi iz Vukovara, Paromlin V. Petr u Hercegovcu,²⁵³ Tvornica praških suhomesnatih proizvoda Bogumil Bílý iz Osijeka,²⁵⁴ Češka industrija suhomesnatih proizvoda Braća Neděla iz Slavonske Požege,²⁵⁵ Tvornica bičeva iz Nove Gradiške,²⁵⁶ Industrija košara d.d. iz Varaždina,²⁵⁷ Tvornica čokolade i slastica Viktor Řehoř iz Osijeka,²⁵⁸ Tvornica četki A. F. Filip iz Petrovca,²⁵⁹ Tvornica bakrenih kotlova i sve bakrene robe Stjepan Majer iz Petrinje,²⁶⁰ kao i Parna ciglana Bohn iz Vinkovaca.²⁶¹ Iz Zagreba se oglašavale Prva hrvatska tvornica šivaćih strojeva,²⁶² Tvornica Hinka Francka sinovi,²⁶³ Prva jugoslavenska kemička tvornica crnila Vjekoslav Pech²⁶⁴ te Tvornica

248 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 35-36, 20. VIII. 1924, 239.

249 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 43-44, 5. XI. 1925, 264.

250 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 39, 26. IX. 1929, 5.

251 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 26, 27. VI. 1929, 3.

252 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 40, 7. X. 1926, 228. Kaštel d.d. osnovan je 1921. godine, a njegova se djelatnost svodila na uvoz i preradbu farmaceutskih proizvoda. God. 1928. preselio se na lokaciju u Zagrebu, na uglu Cankareve ulice i Prilaza baruna Filipovića. Uspješno je poslovaio u međuratnom razdoblju, posebice zahvaljujući sintetičkoj proizvodnji. Nakon II. svj. rata, pripojen je Državnom zavodu za proizvodnju lijekova i vakcina (PLIVA). Krunoslav Kovačević, Razvitak stručnog i znanstvenog rada u Plivi. U: *Bibliografija znanstvenih i stručnih radova, Pliva 1921-1991*, Zagreb 1991, XIII.

253 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 2, 10. I. 1929, 4.

254 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 31. I. 1924, 5, 53.

255 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 32-33, 20. VIII. 1925, 239.

256 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 12. IV. 1923, 15, 112.

257 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 33-34, 21. VIII. 1924, 326.

258 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 16, 23. IV. 1925, 17.

259 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 21, 22. V. 1924, 214.

260 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 15, 12. IV. 1923, 112.

261 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 20, 21. V. 1925, 166.

262 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 34, 26. VIII. 1926, 188.

263 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 40, 7. X. 1926, 228.

264 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 7, 14. II. 1929, 5. Osnovana je 1921. godine, *Zagrebački leksikon*, 2. Zagreb 2006, 455.

gramofonskih ploča i gramofona Edison Bell Penkala d.d.²⁶⁵ Iz ostalih dijelova Kraljevine SHS oglašavala se Tvornica strojeva i ljevaonica Farmer iz Smedereva,²⁶⁶ Savez čehoslovačkih tvornica strojeva Erma, vlasnicka Knotek i drugovi iz Novoga Sada,²⁶⁷ a iz Čehoslovačke Republike Središnja uprava državnoga rudokopa i talionica Prag-Smichov,²⁶⁸ proizvodnja pekarskih strojeva iz Berouna,²⁶⁹ Tvornica obuće Fr. Pokorný iz Dačica na Moravě,²⁷⁰ Elektrotehnička tvornica d.d. Kolben iz Praga sa zastupništvom u Beogradu,²⁷¹ Jaroměrska tvornica kože i remenja, u zastupništvu tvrtke F. Polický d.d. iz Zagreba,²⁷² Tvornica čokolade Orion dra. Mašnera iz Praga,²⁷³ Union d.d., tvornica mlinskih strojeva i turbina iz Českých Budějovica,²⁷⁴ kao i Tvornica strojeva i motora Slavia Bratři Paříkové iz Napajedla.²⁷⁵ U skladu s tim, i oglasi za skladišta industrijske robe bili su vezani prvenstveno uz Daruvar, gdje je češka manjina bila najzastupljenija, poput oglasa Autoriziranoga zastupstva i skladišta Ford, vlasnika Roberta Bresslauera.²⁷⁶ Jedini oglasi vezani uz potražnju u novinama *Jugoslávští Čechoslováci* bili su vezani upravo uz ovu skupinu oglasa, a odnosili su se na potragu za kupcima paromlina i tvornice soda-vode.²⁷⁷

Bankarstvo, novčarski i osiguravajući zavodi

Skupina bankarstvo zauzela je treće mjesto po zastupljenosti u oglasnom prostoru. Za razliku od ostalih skupina oglasa u češkim novinama, koje su izlazile u međuratnom razdoblju, ova skupina pokazuje drukčiji trend. Kako su *Jugoslávští Čechoslováci* prvenstveno zastupali interese češke manjine u Hrvatskoj, vodili su računa i o njihovom novčanom poslovanju te su u njima ravnomjerno bile zastupljene domaće banke, podružnice čeških banaka u Kraljevini SHS kao i češke banke, za razliku od novina *Československé listy* i *Hlas*, u kojima su se oglasi vezani uz bankarstvo prvenstveno odnosili na domaće bankarske kuće. Tako su uz Čehoslovačku banku d.d. u Daruvaru, čiji je oglas bio popraćen fotografijom,²⁷⁸ ravnomjerno bile

265 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 11, 14. III. 1929, 6. Osnovana 1926. udruživanjem engleske tvrtke Edison Bell International Ltd. i tvornice olovka Penkala. *Zagrebački leksikon*, 1. Zagreb 2006, 197.

266 Tvornica je isticala da ima 200 zaposlenih, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 8, 26. II. 1925, 112.

267 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 17, 24. IV. 1924, 156.

268 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 73.

269 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 74.

270 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 12, 22. III. 1923, 92.

271 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 17, 26. IV. 1923, 23.

272 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 26, 26. VI. 1924, 274.

273 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 14, 7. IV. 1927, 148.

274 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 39, 26. IX. 1929, 6.

275 Zastupala ju je tvrtka Slaviamotor iz Zagreba, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 1, 3. I. 1929, 7.

276 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 18, 7. V. 1925, 152.

277 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 17, 29. IV. 1924, 52.

278 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1922, 70.

zastupljene Gradjanska dionička štediona u Daruvaru,²⁷⁹ Prva hrvatska štedionica u Zagrebu,²⁸⁰ Centralna eskomptna i mjenjačka banka d.d.,²⁸¹ Komercijalna banka d.d. u Zagrebu,²⁸² Prva trgovačka banka u Beogradu²⁸³ i beogradska podružnica Praške kreditne banke.²⁸⁴ Od banaka sa sjedištem u Čehoslovačkoj Republici oglašavala se Banka čehoslovačkih legija iz Praga.²⁸⁵

Izdavaštvo i tisak

Izdavaštvo i tisak nisu bili znatno zastupljeni u oglasom prostoru *Jugoslávští Čechoslováci* te su zauzeli posljednje mjesto oglasnog prostora u skupini veliki oglasi. Nisu se odnosili na samo tisak namijenjen češkoj manjini, već i slovačkoj, kao i na pripadnike češke manjine u Sjedinjenim Američkim Državama.²⁸⁶ Tako se među njima našao oglas za časopis *Jihoamerický Čechoslovák* (Južnoamerički Čehoslovak), slovački časopis *Narodná jednota* (Narodno jedinstvo) u Bačkom Petrovcu, časopise *Praktický rádce* (Praktični savjetnik) i *Milotický Hospodář* (Milostiv gospodar)²⁸⁷ te Český rolník (Češki zemljoranik).²⁸⁸ Oglašavala se knjižara Goldberger²⁸⁹ i tiskara F. Čimića u Daruvaru²⁹⁰ te nakladnici Jaromir Herejka i Jaroslava Merhauta²⁹¹ u Zagrebu, koji su se oglašavali i u prethodnim češkim novinama te češki Nakladnički zavod Mütter i drug iz Turnova.²⁹² Među njima isticao se oglas za knjižicu *Češka gramatika i uputa za češko trgovačko dopisivanje*, koju je 1924. u Zagrebu objavio Stjepan Musulin, što također svjedoči o prodoru češkog kapitala i potrebi poznavanja češkog jezika radi suradnje na tom polju.²⁹³ O raznolikosti ponude u češkim novinama s jedne strane, a možda i o nezainteresiranosti češke manjine za knjige, pored tekućih egzistencijalnih problema s druge strane, svjedoči činjenica da je izdavač Goldberger, osim knjiga reklamirao i prodavao muholovke Aerokson s pripadajućim čavličem.

279 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 50, 11. XII. 1924, 476.

280 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 49-50, 13. XII. 1923, 268.

281 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 20, 17. V. 1923, 139.

282 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 23, 10. VI. 1926, 104.

283 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 1, 4. I. 1923, 4.

284 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 7, 3. I. 1929, 6.

285 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 74.

286 Novine su imale čitatelje i u SAD-u. Redakce, Děkujeme Vám, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 20, 15. XII. 1922, 101.

287 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 40-41, 9. X. 1924, 395.

288 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 73.

289 Goldberger je ujedno bio i izdavač novina. *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 49-50, 13. XII. 1923, 268; *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 30-31, 6. VIII. 1925, 230.

290 F. Čimić je između ostaloga oglašavao i prvi molitvenik za krizmu. *Jugoslávští Čechoslováci*, 19. IV. 1923, 16, 112.

291 Oglašavao je novootvorenu knjižaru i papirnicu u Mesničkoj ulici 9, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 1, 5. I. 1928, 4.

292 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 39, 26. IX. 1929, 7.

293 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 19, 8. V. 1924, 178.

Mali oglasi

Rubrika Mali oglasi bila je uvedena u trećem godištu izlaženja, dok se u četvrtom godištu mogla naći pod nazivom *Akekoli oznamení* (Bilo kakvi oglasi). Do tada su se mali oglasi mogli naći pod rubrikama *Předplatitelů* (Pretplatnici) i *U Daruvaru se prodaje...* Neovisno o naslovu, rubrika je sadržavala ponudu i potražnju radnih mjesta, ženidbene oglase, kao i prodaju gospodarskih imanja. Uz njih su se mogli naći i najrazličitiji oglasi, počevši od prodaje vapna i jorkširskih veprova²⁹⁴ do tambura²⁹⁵ i arapskih konja.²⁹⁶ S obzirom na to da su novine izlazile u manjem mjestu kao što je Daruvar, potražnja radnih mjesta bila je bitno veća od ponude te pretežno vezana uz trgovačka i obrtnička zanimanja, uglavnom u Hrvatskoj. Tek poneki oglas bio je vezan uz ponudu posla u Bosni i Hercegovini. Tako su posao pretežno tražili slastičari, varioci, trgovci, soboslikari, kovači, krojači, a među njima se našao i jedan škopitelj životinja,²⁹⁷ dok se posao nudio mlinarima, slastičarima, stolarima, kovačima, kuharima i glazbenicima. Među tim ponudama posebno je zanimljiv oglas Ravnateljstva Gradjanske pivovare d.d. u Daruvaru, koje je nudilo posao »agilnom pipničaru.«²⁹⁸ Primjetno je da se u potražnju radnih mjesta uključio i razmjern broj tvorničkih radnika iz Čehoslovačke Republike, što je svjedočilo o ubrzanoj industrijalizaciji Hrvatske, kao i o višku industrijskih radnika u Češkoj.²⁹⁹ Kako je u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju došlo i do intenzivnoga razvoja kinematografa, a *Jugoslávští Čechoslováci* su redovito objavljivali repertoar Apolo kina u Daruvaru,³⁰⁰ u potražnji radnih mjesta našao se i jedan kino-operater.³⁰¹ Oglasi, koji su tražili visokoobrazovanu radnu snagu bili su rijetki, što s jedne strane svjedočilo o obrazovnom statusu onih kojima su bile namijenjene. Tako je građevinska tvrtka iz Beograda tražila arhitekta,³⁰² dok se u potražnju visokoobrazovnih radnih mjesta u Kraljevini SHS uključio češki učitelj iz Praga.³⁰³ Jedino ponuda i potražnja radnih mjesta za osobe ženskog spola nije bila odgovarajuća. Naime, posao su tražile ženske osobe s određenom stručnom spremom, najčešće trgovkinje i slastičarke, dok su u ponudi bila radna mjesta, koja nisu tražila nikakvo obrazovanje, poput domaćica i služavki. Pri tome treba naglasiti da su posao u Hrvatskoj tražile osobe ženskog

294 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 15, 5. IV. 1923, 112.

295 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 2, 10. I. 1924, 16.

296 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 72.

297 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 73.

298 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 31, 2. VIII. 1928, 3.

299 Intenzivno doseljavanje Čeha u tom razdoblju vidljivo je i iz navedenih popisa stanovništva.

300 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 18, 6. V. 1926, 61.

301 Prvi stalni kinematograf otvoren je u Zagrebu 1906. godine u Gajevoj ulici 1, a prvotni naziv Pathé bioskop, ubrzo je promijenio u Union. Po završetku Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske, Hrvatska ulazi u sastav Kraljevine SHS, a Zagreb je postao glavnim filmsko-kinematografsko središtem nove države. *Zagrebački leksikon*, 1, Zagreb 2006, 508-509.

302 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 21, 22. V. 1924, 214.

303 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 25, 19. VII. 1924, 261.

spola najčešće iz Čehoslovačke Republike. Jedan od rijetkih u Hrvatskoj bio je oglas »djevojke iz Donjeg Daruvara, koja je tražila posao u trgovini.«³⁰⁴ S druge strane, ženidbeni oglasi nastavili su trend oglasa iz prethodno obrađenih novina, s tim da su u skladu s industrijalizacijom nije bilo toliki broj trgovaca, koji su tražili osobe za brak, već su češći bili oglasi poput »dva industrijalca traže dvije djevojke.« Također se pod šifrom »Plave oči« našao oglas sadržaja »koja bi vesela djevojka dopisivanjem utješila tužnoga Hanáka?«.³⁰⁵ Žene su se nastavljale oglašavati u ženidbenim oglasima, iako, naravno, u bitno manjoj mjeri, tako je »starija djevojka, evangeličke vjere, tražila umjetnika za brak«,³⁰⁶ a jedna ženska osoba željela je udati »nećakinju Čehinju srednjih godina s imanjem i poznavanjem kućanskih poslova.«³⁰⁷ Među malim oglasima istakla su se dva oglasa, suprotnog sadržaja. S jedne je strane društvo Hrvatski radiša nudilo dječake u nauk, pokušavajući osposobiti siromašnu, pametnu i zdravu djecu za dobro obavljanje obrta i vješto vođenje trgovine,³⁰⁸ s druge strane ribogojilište u Zdencima tražilo je deset obitelji s djecom sposobnom za rad, iz čega je vidljivo da niti eksploatacija dječje radne snage nije bila nepoznata.

Zaključak

Kao što smo već u uvodnom dijelu napomenuli, oglašavanje je neizostavan dio svih novina, tako i manjinskih. Kako nam oglasi svojim sadržajem ponajbolje svjedoče o svekolikim potrebama i načinu života svojih čitatelja, u ovom su radu uzeti kao reprezentativni pokazatelj društvenog, kulturnog, gospodarskog i političkog organiziranje češke manjine na hrvatskom prostoru, ali i same Hrvatske u dvije državne tvorevine – Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine SHS. Od oko 14 500 oglasa, koliko je procijenjeno da je objavljeno, u radu je detaljno obrađeno preko 500 različitih iz četiriju čeških manjinskih novina, koje su izlazile u Hrvatskoj od 1911. do 1929. godine, od kojih su *Český list* (1911.-1924.), *Československé listy* (1919.-1921.) i *Hlas* (1922.-1923.) izlazili u gradskom središtu – Zagrebu, dok su možda najznačajnije novine za razvoj češkog manjinskog života *Jugoslávští Čechoslováci* (1922.-1941.) izlazili u provincijskom, ali ujedno i stvarnom središtu češke manjine – Daruvaru. Iako ne možemo osporiti značaj i utjecaj triju zagrebačkih novina u razvoju češke manjine, bez daruvarskih novina *Jugoslávští Čechoslováci* svako bi daljnje istraživanje češke manjine ostalo na indicijama i pretpostavkama. Najznačajnije – jer su nastojale

304 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 13, 27. III. 1924, 104.

305 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1923, 73.

306 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 11, 5. III. 1925, 134.

307 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 28, 14. VI. 1927, 223.

308 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 12, 26. III. 1925, 143. Društvo za namještanje naučnika u trgovinu i obrt u Zagrebu osnovano je 1903. godine. Godine 1913. promijenilo ime u Hrvatski privrednik, a 1917. u Hrvatski Radiša. M. Kolar-Dimitrijević, Osnivanje društva Hrvatski radiša 1903. godine u Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, 37/2005, br. 3, 721-734.

obuhvatiti stvarne potrebe manjinskog života što je vidljivo i iz trenda oglašavanja, za razliku od novina iz gradskog središta, koje su gledale na češku manjinu isključivo iz svojih stajališta, ne doživljavajući ih, primjerice, kao zemljoradnike, koji žele naći okrpju u lokalnoj sredini čitajući novine, u kojima će naći podatke ključne upravo za sredinu koja ih okružuje. Iz tog se razloga na temelju istraživanja njihova sadržaja, pokazalo da je značaj novina za manjinu bio uvjetovan mjestom i vremenom izlaženja.

Naime, razlike u mjestu izlaženja uvelike su utjecale na sadržaj i strukturu novina pa tako i na brojnost i raznovrsnost oglasa, s obzirom da su se potrebe stanovnika Zagreba kao središta hrvatskog političkog, gospodarskog i kulturnog života uvelike razlikovale od potreba stanovnika malenog provincijskog gradića kao što je tada bio Daruvar. Iako je Daruvar danas značajno mikroregijsko središte zapadne Slavonije, upravo je početkom XX. st. započeo proces njegova uzdizanja u kulturno i društveno središte češke manjine na današnjem hrvatskom i tadašnjem južnoslavenskom prostoru. Iz popisa stanovništva međuratnog razdoblja, vidljivo je kako je 1921. godine od 46 777 ukupno popisanih Čeha u Kraljevini SHS, njih 32 424 živjelo u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju, od u daruvarskom kotaru njih 8378, požeškom kotaru 2407, a u gradu Požegi 270, Pakracu 2244, u bjelovarskom kotaru njih 1897, a gradu Bjelovaru njih 609.

Osim po mjestu izlaženja sadržaj oglasa ovisio je i o razdoblju izlaženja novina, koje možemo podijeliti na austrougarsko, kojem pripada *Český list*, i jugoslavensko, koje obuhvaća ostale češke novine. Putem oglasa u prvim i jedinim češkim manjinskim novinama u Hrvatskoj za vrijeme trajanja Austro-Ugarske Monarhije – *Český list* – promicala se slavenska gospodarska uzajamnost te želja za stvaranjem zajedničkog »slavenskog« tržišta na štetu postojećeg tržišta, koje je išlo u korist austrijskih i mađarskih proizvođača. U taj su se proces aktivno uključili češki industrijalci koji su upravo u tom razdoblju počeli prodirati u taj dio Austro-Ugarske i druge slavenske zemlje jugoistočno od nje. List je pozivao češke investitore i banke da ulažu u južnoslavenske zemlje, hvaleći pri tome njihovo bogatstvo i potencijale, naglašavajući potrebu međusobne suradnje u novoj domovini i s »braćom Slavenima.« Osim što ti oglasi i više nego jasno svjedoče o širenju sveslavenske ideje, potvrđuju i snažan prodor češkog kapitala na hrvatski prostor, posebice jer su se većinom odnosili na ponudu roba i usluga, dok je skupina poljodjelskih i stočarskih proizvoda zauzimala najmanji udio u oglasnom prostoru, iako je većinu češke manjine činilo zemljoradničko stanovništvo. Premda ne možemo isključiti mogućnost da su češki gospodarstvenici širenjem svoje gospodarske djelatnosti na južnoslavenski prostor Austro-Ugarske stvarno željeli promicati slavensku gospodarsku uzajamnost te želju za stvaranjem zajedničkog »slavenskog« tržišta na štetu austrijskih i mađarskih gospodarstvenika, ne možemo se oteti dojmu da se tu ipak radilo i o dobro smišljenoj promidžbenoj akciji korištenja nacionalnih osjećaja u ekonomske svrhe. Činjenica jest da je upravo u to vrijeme započeo proces trajnog prodora češkog kapitala na

južnoslavenski prostor te da mu je taj ulazak mogao biti olakšan širenjem ideje o potrebi ujedinjenja Slavena na svim poljima – pa tako i gospodarskom – u borbi protiv vladajućih austrijskih i mađarskih slojeva, posebice jer se u tekstovima oglasa naglašavala želja za promicanjem proizvoda »svim zemljacima na slavenskom jugu«, dok je uredništvo novina u svakom broju preporučivalo »zemljacima na slavenskom jugu češke oglase« i pozivalo čitatelje da vjeruju njihovoj oglasnoj ponudi i cijenama.

Kako je i sâmo izlaženje, odnosno financiranje lista ovisilo o oglašivačima, za sigurno je i uredništvu bilo u interesu promicati oglase, koji bi zadovoljili široko tržište, a novine *Český list* bile su, osim na »Balkanu«, dostupne svim interesentima. Pri tome ne treba zaboraviti da je *Český list* izlazio u Zagrebu te da su oglašivačima, kao i uredništvu, primarni interesi bili gospodarstvo i trgovina uz već spomenuti prodor češkog kapitala te je i sâmo uredništvo novina prioritet davalo gospodarskim temama, smatrajući ih pokretačkom silom iseljenika, dok su temama iz kulture i očuvanju identiteta davali drugorazredno značenje. U skladu sa svim navedenim ne možemo isključiti ni mogućnost da je izdavanje novina bilo potpomagano kapitalom iz čeških zemalja. Posebice jer nemamo dovoljno podataka o urednicima novina, a konkretno u ovom slučaju o njihovim vezama sa češkim industrijalcima.

No, kako su se u razdoblju prije izbijanja Prvoga svjetskog rata industrijski proizvodi na ove prostore uvozili iz industrijski jačih pokrajina Austro-Ugarske Monarhije, među njima i Češke, također možemo postaviti pitanje je li se tu isključivo radilo o češkim investitorima ili je slavenska solidarnost bila izvrsna krinka za širenje kapitala iz austrijskih zemalja u ugarske i njima susjedne zemlje. Ne znamo tko su bili investitori ili vlasnici čeških tvornica te nije li se jednim dijelom radilo u austrijskom ili njemačkom kapitalu prurušenom u »bratske slavenske boje.« Kako je ulazak u analizu vlasništva čeških tvornica predmet sasvim drugog istraživanja, ovu ćemo raspravu zaključiti tek sumnjom u češko podrijetlo češkog kapitala.

Kako smo već naveli *Český list* se ugasio neposredno pred izbijanje Prvoga svjetskog rata, no da je kojim slučajem »preživio« rat, u novoosnovanoj državnoj tvorevini, Kraljevini SHS, njegovi oglašivači vjerojatno više ne bi imali ciljanu skupinu kupaca. Raspadom Austro-Ugarske Monarhije, novoosnovane Kraljevina SHS i Čehoslovačka Republika našle su se odijeljene državnim granicama. Osnivanjem Kraljevine SHS, proširilo se unutarnje tržište te potencijalni interesenti nisu imali potrebe potezati van državnih granica, dok je upravo zahvaljujući investicijama predratnog razdoblja i vezama s bivšim državama Monarhije, pri čemu ne možemo zanemariti utjecaj Male Antante, povoljnoj konjunkturi poljoprivrede u godinama neposredno nakon Prvoga svjetskog rata i ulaganju u industrijsku proizvodnju te s time povezanim razvojem bankarstva, Hrvatska je ekonomski ojačala u prvim poslijeratnim godinama. Doduše kratkoročno jer je ubrzo povećanje proizvodnje dovelo do prenapučenosti tržišta, pada cijena proizvoda, ali i kupovne moći potrošača.

Stoga ne čudi da su poslijeratne češke manjinske novine *Československé listy* i *Hlas*, za razliku od svog prethodnika, znatno manje bile zainteresirane oglašavanje proizvoda

i usluga te su naglasak stavile na promicanje političkih interesa dijela pripadnika češke manjine u Hrvatskoj, odnosno na političko organiziranje češke manjine pri izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine i obračun s političkim protivnicima. Takva urednička politika posebno je došla do izražaja u sadržaju oglasa, čiji su oglašivači možda bili i pokrovitelji političkog organiziranja češke manjine. Prema mjestu podrijetla oglasa treba naglasiti da su većinu oglasnog prostora u tim novinama, sukladno mjestu izlaženja, zauzimali oglasi iz Zagreba. U svakom slučaju, kako smo već naveli, oglasi u tim novinama više su svjedočanstvo o razvoju obrtne i industrijske proizvodnje te stvaranju domaćih bankarskih ustanova u Hrvatskoj, negoli o stvarnim potrebama pripadnika češke manjine. Kao značajan trebali bismo istaknuti oglas u kojem se traži poduka češkog jezika u najkraćem mogućem roku, koji nam s jedne strane može svjedočiti o jačanju nacionalne svijesti dijela pripadnika češke manjine i borbi protiv asimilacije, ali i kao da se povoljna poslijeratna privredna situacija odrazila i na gospodarski razvoj češke manjine, koja je radi bolje prilagodbe u poslovnoj sredini nužna trebala radnu snagu s poznavanjem i hrvatskog i češkog jezika.

Budući da se uredništvo novina posvetilo visokoj politici, zanemarilo je oglasnu komponentu te su novine sadržavale bitno manje oglasa nego *Český list*, što je pridonijelo gubitku financijskih sredstava. Iako to u početku nije imalo preveliku ulogu u poslovanju novina *Československé listy*, koje su kao jedine za češku manjinu u Kraljevini SHS imale velik broj pretplatnika, kasnije se to pokazalo pogubnim za njihov opstanak što je dodatno pridonijelo gubitku financijskih sredstava. Naime, poraz na izborima za Ustavotvornu skupštinu i raspad Čehoslovačke napredne seljačke stranke, koji je ubrzo uslijedio, znatno su utjecali na stavove i raspoloženje pretplatnika prema bilo kakvom obliku političkoga udruživanja, ali i prema novinama, koje su to propagirale.

Kako je *Hlas* neuspješno pokušao nastaviti uređivačku politiku svog prethodnika, nije naišao na previše odaziva među oglašivačima, kojim se doduše nije ni pretjerano obraćao. No, kako se pokušao nametnuti kao nasljednik novina *Československé listy*, dio oglašivača ostao je isti kao i u njegovu prethodniku, no kako se list brzo ugasio to je bilo kratkoga vijeka. S druge strane, možemo se zapitati koliki je uopće mogao biti interes oglašivača za promidžbu u češkom manjinskom listu, koji je izlazio u Zagrebu, posebice nakon gašenja novina *Československé listy* i pokretanja novoga manjinskog lista u Daruvaru.

Nakon gašenja novina *Československé listy* i neuspješnog češkog političkog participiranja u političkom životu Kraljevine SHS prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine sa Čehoslovačkom naprednom seljačkom strankom, završilo je razdoblje dominacije Zagreba kao političkog, gospodarskog i kulturnog središta češke manjine u Kraljevini SHS. Jedan od razloga propasti te dominacije bila je i činjenica da su nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu među pripadnicima češke manjine počeo prevladavati interes za njihove egzistencijalne potrebe. Stoga su novine *Jugoslávští Čechoslováci* svoju dugovječnost i uspješnost ostvarile posvećujući pozornost stvarnim potrebama pripadnika češke manjine, većinom zemljoradnika,

njegovanju materinjeg jezika i društvenom okupljanju, zbog čega su ih čitatelji prepoznali kao svoje iskonske predstavnike. Iz tog su se razloga novine *Jugoslávští Čechoslováci* nametnule kao jedini stvarni pokazatelj gospodarskih potreba češke manjine te u skladu s tim imale najveći odaziv među hrvatskim i češkim oglašivačima putem kojih možemo pozorno pratiti razvoj češke manjine na hrvatskom prostoru. Jedan od razloga tome treba tražiti u činjenici da su se novine 1925. uspjele nametnuti kao službeno glasilo Čehoslovačkog saveza za češku manjine, središnje organizacije češke i slovačke manjine u Kraljevini SHS, ali i, kao što smo već naglasili, u činjenici da su izlazile u Daruvaru, stvarnome središtu češke manjine u Hrvatskoj te su u skladu s tim i uređivačkom politikom bile usmjerene ciljanoj skupini potrošača. Osim što oglašivači u novinama *Jugoslávští Čechoslováci* svjedoče o razvoju trgovine i industrije u Hrvatskoj tijekom 1920-ih, jednako tako ilustriraju kulturnu i gospodarsku konsolidaciju pripadnika češke manjine te, kao što smo već napomenuli, postupno pretvaranje Daruvara u obrtničko, trgovačko, industrijsko i novčarsko središte češke manjine u Kraljevini SHS. Upravo su se iz tog razloga po prvi put u češkim novinama nudile odvetničke i javnobilježničke usluge.

Značajno je naglasiti da iz oglasa u češkim manjinskim novinama također dobivamo i jasnu sliku o stanju i razvoju ondašnjeg tržišta rada. Iz ponude, a posebice potražnje radnih mjesta moguće je pratiti promjene na tržištu radne snage u Hrvatskoj, kao i obrazovnu i socijalnu strukturu čeških doseljenika. Početkom XX. stoljeća ponuda i potražnja radnih mjesta bile su u međusobnom raskoraku. Kako je u Hrvatskoj nedostajalo visokoobrazovanih kadrova, prevladavala je ponuda takvih radnih mjesta, pri čemu je vidljiv kroničan manjak medicinske struke. S druge strane u potragu za zapošljavanjem u Hrvatskoj uključila se češka radna snaga sa srednjoškolskim ili nižim obrazovanjem. U međuratnom razdoblju, odnosno po osnutku Kraljevine SHS, vidljiva je tendencija izjednačavanja ponude i potražnje radnih mjesta prema zanimanjima, pri čemu su i žene, iako u manjoj mjeri, bile uključene na tržište rada. I ponuda i potražnja uglavnom su se odnosile na trgovačka i obrtnička zanimanja, a u potražnji radnih mjesta primjetno je povećanje broja tvorničkih radnika, što je svjedočilo o ubrzanju industrijalizaciji Hrvatske.

Iz analize sadržaja oglasa češkog manjinskog tiska u razdoblju od 1911. do 1929. godine vidljiva je ovisnost njihova sadržaja o mjestu izlaženja novina i uređivačkoj politici, kao i o razdoblju izlaženja – u Austro-Ugarskoj Monarhiji i Kraljevini SHS. Mjesto izlaženja novina s jedne strane odredilo je profil oglašivača, a s druge strane potrošačku skupinu, kojoj su oglašivači bili namijenjeni, dok je vrijeme izlaženja znatno utjecalo na strukturu oglasa. Iz svega navedenog vidljivo je kako su od četiriju čeških manjinskih novina, koje su izlazile na hrvatskom prostoru u razdoblju od 1911. do 1929. upravo one iz Daruvara uspjele zadobiti naklonost pripadnika češke manjine, jer su za razliku od zagrebačkih kolega, koje su uređivale manjinske novine iz »velegradske promatračnice«, bile svjesne stvarnih potreba svojih »zemljaka.« Pri tome valja naglasiti kako su u novinama *Český list* prvenstveno bili zastupljeni češki

oglašivači, u novinama *Československé listy* i *Hlas* hrvatski oglašivači prvenstveno iz Zagreba, dok su u listu *Jugoslávští Čechoslováci* prevladavali oglašivači iz svih hrvatskih krajeva naseljenim češkom manjinom, osim u skupini bankarstvo istog lista, u kojoj su ravnomjerno bili zastupljeni hrvatski i češki oglašivači. S obzirom da je prema popisima stanovništva upravo u međuratnom razdoblju bilo najviše pripadnika češke manjine u Hrvatskoj nakon čega im se broj postupno smanjivao, upravo su oglasi u češkim novinama pokazatelj promjena u obrazovnoj i socijalnoj strukturi čeških doseljenika. Oglasi su također pokazatelj kako su pripadnici češke manjine dijelili jednaki razvojni put kao i domicilno stanovništvo. Naime, iako je većina češke manjine u Hrvatskoj bila agrarnoga karaktera, početkom XX. stoljeća pokazuje se povećanje broja trgovaca i obrtnika, a zatim i tvorničkih radnika te je vidljivo je da je industrijalizacija u Hrvatskoj utjecala i na češku manjinu koja je postupno napuštala ruralne krajeve i odlazila u gradove, gdje je bila snažnije izložena asimilaciji.

SUMMARY

The advertisements in Czech minority newspapers in Croatia (1911-1929)

This work deals with advertisements in four Czech minority newspapers that were published in Croatia and Slavonia from 1911 to 1929. While *Český list*, *Československé listy* and *Hlas* were published in the urban centre – Zagreb, *Jugoslávští Čechoslováci*, perhaps the most important newspaper for the development of the Czech minority, was published in the provincial centre – Daruvar. Aside from the fact that the advertisements complete the content of the Czech newspapers and their analysis completes the overall picture of the lives of the Czech minority, through them one can track changes in the economical life of Croatia within two states, the Austro-Hungarian Monarchy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Although the analysis of the advertisements in the Czech minority press from 1911 to 1929 has shown a dependence of their content on the place of publication and editorial policies, it also gives us a clear picture of the state and development of the job market of the day. From the supply, and especially the demand of jobs, it is possible to track changes in the job market in Croatia, as well as the educational and social structure of the Czech immigrants. Considering the fact that according to the censuses the Czech minority was the most numerable one in Croatia in the interwar period, after which its numbers dwindled, the advertisements in the Czech newspapers show changes in the educational and social structure of the Czech immigrants. Namely, although the majority of the Czech minority was of the agrarian character, the beginning of the 20th century brought an increase in the number of salesmen and craftsmen, followed by factory workers and it is visible that the industrialization in Croatia influenced the Czech minority that was slowly abandoning rural areas and moving into cities, where it was more exposed to assimilation.

Keywords: advertisements, minority newspapers, Austro-Hungary, Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes.